

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ Η ΒΟΣΠΟΡΙΣ

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.642](https://doi.org/10.12681/mnimon.642)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ. (2012). ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ Η ΒΟΣΠΟΡΙΣ. *Μνήμων*, 32, 125–150.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.642>

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *Η ΒΟΣΠΟΡΙΣ*

Τα λίγα ελληνόγλωσσα γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα αποτέλεσαν για τις λόγιες Ελληνίδες της εποχής, τις γράφουσες κατά τον Εμμ. Ροΐδη,¹ πεδίο άσκησης στη γραφή αλλά και δίοδο προς τον δημόσιο χώρο, τόσο στο ελληνικό κράτος όσο και στον έξω ελληνισμό. Οι γυναίκες αυτές, στο πλαίσιο που όριζαν οι κοινωνικές και λογοτεχνικές συνθήκες της εποχής, υπερνικώντας δυσκολίες, εμπόδια και αναστολές, αλλά και αξιοποιώντας ευνοϊκές συνθήκες και διευκολύνσεις, κατόρθωσαν να αποτελέσουν μια αναγνωρίσιμη κατηγορία στην ιστορία του έντυπου λόγου, παρά τον περιορισμό τους σε ένα ιδιαίτερο και ειδικό πεδίο, το *γυναικείο*.² Σκοπός της μελέτης αυτής είναι η παρουσίαση του περιοδικού *Η Βοσπορίς* (Κωνσταντινούπολη, 1899-1906), της Κορνηλίας Α. Πρεβεζιώτου-Ταβανιώτου, μέσα από το προγραμματικό του «Διάγραμμα» και την αντίστοιχη θεματογραφία του, και ειδικότερα η παρουσίαση των θέσεων του περιοδικού για το γυναικείο ζήτημα, στο πλαίσιο του δύσκολου και αντι-

---

Το άρθρο αυτό αποτελεί επεξεργασμένη μορφή μέρους της διπλωματικής μεταπτυχιακής μου εργασίας με τίτλο *Το γυναικείο περιοδικό Η Βοσπορίς (1899-1906): Συμβολή στη μελέτη του γυναικείου οθωμανικού τύπου*, που υποστηρίχθηκε τον Φεβρουάριο του 2011 στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής, υπό την επίβλεψη της επίκουρης καθηγήτριας Κατερίνας Δαλακούρα, την οποία και από εδώ ευχαριστώ ιδιαίτερα.

1. Η κοινωνία της εποχής δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσει γυναίκες συγγραφείς, διότι θεωρεί ότι αυτή η ιδιότητα έχει ένα ειδικό βάρος ως προς το κύρος, που δεν συμβιβάζεται με την υπόσταση και την κοινωνική θέση των γυναικών. Για τον λόγο αυτό τις ονομάζει «γράφουσες» ή «λόγιες». Βλ. Ελένη Βαρίκα, «Μια δημοσιογραφία στην υπηρεσία της «γυναικείας φυλής» – Γυναικεία περιοδικά στον 19ο αιώνα», *Διαβάζω* 198 (14 Σεπτεμβρίου 1988), σ. 7. Για τη χρήση της έννοιας «γράφουσες» αντί του συγγραφείς και τη διαμάχη των «γραφουσών» με τον Εμμανουήλ Ροΐδη το 1896 βλ. Αγγέλικα Ψαρρά, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης ή Η «συνετή ουτοπία» της Καλλιρρόης Παρρέν», Επίμετρο στο Καλλιρρόη Παρρέν, *Η χειραφετημένη*, Αθήνα, Εκάτη, 1999, σ. 420-425, της ίδιας, «Άμα η όριθα αρχίσει να λαλή ως πετεινός, σφάζε την αμέσως. Η διαμάχη Ροΐδη – γραφουσών», *Σκούπα, για το γυναικείο ζήτημα* 3 (Δεκέμβριος 1979), σ. 3-13, Ειρήνη Ριζάκη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες. Σημειώσεις για τη γυναικεία λογοσύνη του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2007, σ. 187-226.

2. Βλ. Ειρ. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες*, ό.π., σ. 12-13.

φατικού, εθνικού, κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος της οθωμανικής πρωτεύουσας στην καμπή του 20ού αιώνα.

Η Βοσπορίς εκδιδόταν στην Κωνσταντινούπολη από τις 7 Απριλίου 1899 έως και τις 20 Μαρτίου 1906.³ Εκδότρια, διευθύντρια και ιδιοκτήτρια ήταν η λογία, ποιήτρια και δημοσιογράφος Κορνηλία Α. Πρεβεζιώτου.⁴ Αρχικά ανέλαβε μόνη της τη διεύθυνση του περιοδικού σε ηλικία περίπου είκοσι δύο ετών, στη συνέχεια όμως λόγω οικονομικών και άλλων δυσχερειών, κατά δήλωσή της, στη διαχείριση ή στη διεύθυνση του περιοδικού συνέβαλαν κατά καιρούς διάφοροι συνεργάτες της.⁵ Η έκδοση της *Βοσπορίδος* στην Κωνσταντινούπολη δεν αποτελούσε την πρώτη γυναικεία εκδοτική απόπειρα στην περιοχή. Είχαν προηγηθεί δύο ακόμη

3. Εκδόθηκαν συνολικά 223 τεύχη, από τα οποία κατόρθωσα να εντοπίσω τα 221. Δεν βρέθηκαν τα δύο πρώτα τεύχη του 5ου έτους (20.4.1903 και 30.4.1903 αντίστοιχα). Στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη βρέθηκαν τα τεύχη των τριών πρώτων ετών σταχυωμένα σε δύο τόμους. Στη Βιβλιοθήκη της Βουλής υπήρχε ψηφιοποιημένο το υλικό για την περίοδο 10.01.1904 – 10.02.1906 (όχι όμως πλήρως), στο Ε.Λ.Ι.Α. βρέθηκαν διάσπαρτα τεύχη από τα έτη 1901 έως 1906. Οι προαναφερθείσες ελλείψεις καλύφθηκαν από τα υπάρχοντα τεύχη στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, όπου έγινε επιτόπια καταγραφή. Διάσπαρτα τεύχη υπάρχουν, επίσης, στην Εθνική Βιβλιοθήκη και στη Βιβλιοθήκη του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, όπως και στην ιδιωτική συλλογή του Στρατή Δ. Ταρίνα. Σε συνεχή σειρά βρέθηκαν τεύχη των ετών 1902-1903 στα οικογενειακά αρχεία των απογόνων της εκδότριας, του κ. Τάκη Ταβανιώτη και της κ. Κορνηλίας Παντελάκη-Ταβανιώτου.

4. Κορνηλία Α. Πρεβεζιώτου-Ταβανιώτου (Κωνσταντινούπολη 1878 – Αθήνα 1964). Λογία και δημοσιογράφος, κόρη του εμπόρου Λεωνίδα Πρεβεζιώτη και της Αικατερίνης Πρεβεζιώτη. Σε πολύ νεαρή ηλικία δημοσίευσαν ποιήματα, διηγήματα και μεταφράσεις της οι ακόλουθες εφημερίδες και περιοδικά: *Φιλολογική Ηχώ* (Κωνσταντινούπολη), *Νέος Παρθενών* (Αθήνα), *Αι Μούσαι* (Ζάκυνθος), *Εφημερίς των Κυριών* (Αθήνα), *Ημερολόγιον του Αιγαίου* (Σάμος) κ.ά. Εξέδωσε ποιητικές συλλογές, σειρές ποιητικών διηγημάτων και για πολλά χρόνια το ετήσιο ημερολόγιο *Αι Αναμνήσεις* με τον μετέπειτα σύζυγό της Εμμ. Τ. Ταβανιώτη. Το 1936 εγκατέλειψε ως ανεπιθύμητο πρόσωπο την Τουρκία και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Βλ. και Πέρσα Αποστολή, «Η γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα (περιοδικά λόγου και τέχνης 1900-1940): Η περίπτωση της Αρτεμισίας Λανδράκη και της Κορνηλίας Πρεβεζιώτου», στο Σοφία Ντενίση (επιμ.), *Η γυναικεία εικαστική και λογοτεχνική παρουσία στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900-1940)*, Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα, Gutenberg, 2008, σ. 228-229 και Ανδρέας Αθ. Αντωνόπουλος, *Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881. Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών – Εκδόσεις Τσουκάτου, 2007, σ. 65-67, 583-584.

5. Για τους εκάστοτε διευθυντές, τα τεχνικά χαρακτηριστικά του εντύπου, τίτλους, υπότιτλους, συνεργάτες κ.λπ. βλ. Π. Αποστολή, «Η γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα», ό.π., σ. 232-233· Anastassia Falierou, «Les redacteurs et le lectorat d'une revue grecque d'Istanbul: *Vosporis* (1899-1907)», *International Journal of Tourcologia*, vol. I, No 1 (Spring 2006), p. 40-54· Κατερίνα Δαλακούρα, «Λόγοι για την εκπαίδευση στα ελληνικά γυναικεία περιοδικά του οθωμανικού χώρου (19ος αι.-1906): Η γυναικεία λαϊκή εκπαίδευση», *Μνήμων* 31 (2010), σ. 137-138.

γυναικεία περιοδικά, η *Κυψέλη* (1845)⁶ και η *Ευρυδίκη* (1870-1873),⁷ τα οποία, παρά τη μικρή διάρκειά τους, την πολυετή απόσταση ανάμεσά τους και τον διαφορετικό ιδεολογικό προσανατολισμό τους, είχαν ως κοινό σημείο αφετηρίας την προβολή του γυναικείου ιδεώδους και την απόδοσή του στο κοινωνικό και πνευματικό γίγνεσθαι της εποχής με τους καλύτερους όρους. Τόσο η *Κυψέλη* με τον ριζοσπαστικό για την εποχή της λόγο σε ό,τι αφορούσε στην ισοτιμία των δύο φύλων, όσο και η *Ευρυδίκη* με την προβολή της γυναικείας ανάπτυξης, εστίασαν στη σπουδαιότητα, τη συστηματοποίηση και τη διεύρυνση της γυναικείας εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα και σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Στη συνέχεια, και σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα έντυπα, η *Βοσπορίς* με τον συντηρητικό και αντιχειραφετικό της λόγο, προώθησε το πρότυπο της ηθικής, υπομονετικής, καλλιεργημένης, όχι εργαζόμενης –παρά μόνο για βιοποριστικούς λόγους– γυναίκας, της επιμελούς οικοδέσποινας και συνεπούς μητέρας, προσδεμένης στο άρμα της οικογενειακής ευτυχίας στο πλαίσιο της ελληνοχριστιανικής ηθικής.

Στο προγραμματικό άρθρο του πρώτου τεύχους του περιοδικού, στο «Διάγραμμα», υπάρχουν αναφορές στη συμμετοχή των μορφωμένων γυναικών στην πρόοδο των εθνών και των κοινωνιών, στα ίσα δικαιώματα μεταξύ ανδρών και γυναικών, στην αναγκαιότητα της γυναικείας εκπαίδευσης ως απαραίτητης για την εκπλήρωση του προορισμού της γυναίκας.⁸ Επισημαίνεται η υποτιμημένη θέση της γυναίκας από την αρχαιότητα και στη συνέχεια η εξύψωσή της μέσα από τη χριστιανική θρησκεία, η οποία την τοποθέτησε στην αληθινή της θέση: «την έταξε και την τάσσει βασιλίσσαν του ηθικού της ανθρωπότητας βίου και ηγέτιδα της ηθικής και κοινωνικής των εθνών αναπλάσεως». Στηλιτεύεται η απαίτηση των γυναικών να θέλουν να μοιάσουν στους άνδρες, να χειραφετηθούν πολιτικά και επαγγελματικά: «πανταχού και πάντοτε ανά τους αιώνας, η παρεξήγησις του αληθούς προορισμού της γυναικός» προκάλεσε, κατά την εκδότρια, «εμμέσους ή αμέσους, βραδείας ή οξείας κοινωνικάς κρίσεις». Υποσχόμενη την ευρύτερη διερεύνηση, μέσα από τις στήλες του περιοδικού, της ιστορίας, των αιτίων, των φάσεων και των αποτελεσμάτων του «δυσσιώνου κοινωνικού

6. Βλ. Ελένη Φουρνάρη, λήμμα «Κυψέλη», στο Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974: Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, τ. Β', Αθήνα, ΕΙΕ/ΙΝΕ, 2008, σ. 677-678, της ίδιας, «Ένα πρώιμο γυναικείο δημοσιογραφικό εγχείρημα: η *Κυψέλη* της Ευφροσύνης Σαμαρτζίδου (Κωνσταντινούπολη, 1845)», στο Βασιλική Κοντογιάννη (επιμ.), *Λόγος γυναικών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Κομοτηνή, 26-28 Μαΐου 2006*, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 2008, σ. 37-54.

7. Βλ. Ε. Φουρνάρη, λήμμα «Ευρυδίκη», στο Λ. Δρούλια – Γ. Κουτσοπανάγου (επιμ.), *ό.π.*, σ. 284-286, Μαίρη Γριβέα, *Το γυναικείο περιοδικό Ευρυδίκη (1870-1873). Προσπάθεια έκφρασης και διαμόρφωσης γυναικείας συλλογικής συνείδησης στο β' μισό του 19ου αι., μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2001.*

8. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Διάγραμμα Βοσπορίδος», *Η Βοσπορίς* Α'1 (7 Απριλίου 1899), σ. 1-2.

φαινομένου της γυναικείας χειραφετήσεως», η Κ. Πρεβεζιώτου κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η θέση των γυναικών είναι «εν τω οίκω και παρά την εστία». Με οδηγό αυτή την ακλόνητη, κατά τη γνώμη της, λογική και σταθερή ιδέα το νεοσύστατο περιοδικό *Η Βοσπορίς* θα επιδίωκε να προωθήσει («την υγιά ηθικήν διάπλασιν και επαρκή νοητικήν ανάπτυξιν της γυναικός») σε όλες τις φάσεις του ηθικού της βίου: ως κόρης, συζύγου, μητέρας, οικοδέσποινας, κοινωνικού απόμου και τέκνου του Γένους και της Εκκλησίας.

Σύμφωνα με τις παραπάνω διατυπώσεις, το «Διάγραμμα» της *Βοσπορίδος* αναπτύσσεται σε πέντε τομείς-άξονες που αναφέρονται, με αρκετές αλληλοεπικαλύψεις, α) στη συμμετοχή των γυναικών στην πρόοδο των κοινωνιών, β) στις σχέσεις των δύο φύλων, γ) στην αναγκαιότητα της γυναικείας εκπαίδευσης, δ) στα αρνητικά χαρακτηριστικά της γυναικείας εργασίας, με έμφαση στον προορισμό και τον ρόλο της γυναίκας και ε) στην ηθική της υπόσταση. Θα επιχειρηθεί στη συνέχεια η ανάλυση και η ανάπτυξη αυτών των πέντε κατηγοριών με βάση τα άρθρα της *Βοσπορίδος*, προκειμένου να αναδειχθεί το ιδεολογικό στίγμα του περιοδικού μέσα από τις τοποθετήσεις της εκδότριας και των συνεργατών της πάνω στα σχετικά θέματα.

α) Αρχικά, στο «Διάγραμμα» γίνεται αναφορά στη *συμμετοχή των υγιών μορφωμένων γυναικών στην πρόοδο των εθνών και των κοινωνιών*. Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα υπάρχει μια γενική πνευματική αφύπνιση του ελληνισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με επίκεντρο την Κωνσταντινούπολη, όπου οι γυναίκες της ανώτερης αστικής τάξης, προκειμένου να επεκτείνουν με τις δραστηριότητές τους τη μέριμνα πέρα από το στενό οικογενειακό τους περιβάλλον, προσανατολίζονται σε μια σειρά ευεργετικών και φιλανθρωπικών κινήσεων προς τους αναξιοπαθούντες συμπολίτες τους. Ιδρύουν γυναικείους συλλόγους, αδελφότητες, σωματεία, εκπαιδευτικά και κοινωφελή ιδρύματα, προσφέρουν εργασία σε άπορες γυναίκες, φροντίζουν για την ανακούφιση των αδυνάτων από την ανέχεια και τη δυστυχία, συστήνουν τη λειτουργία εργαστηρίων χειροτεχνίας, ραπτικής, κ.λπ., οργανώνουν κέντρα παροχής νοσηλευτικής βοήθειας σε μια προσπάθεια έντονης συμμετοχής τους στα κοινά, στον βαθμό που θα μπορέσουν να συμβάλουν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των ομοθρήσκων τους, όπως η εποχή και η υπόστασή τους ορίζει.⁹

9. Βλ. Κυριακή Μαμώνη – Αθήνα Ιστοκοπούλου, *Γυναικείοι σύλλογοι στην Κωνσταντινούπολη (1861-1922)*, Αθήνα, Εστία, 2002, σ. 9-14. Και στην Ευρώπη οι φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες εμπλέκουν έναν υπερβολικά μεγάλο αριθμό γυναικών σε ρόλο δωρητριών, διαχειριστριών ή ευεργετούμενων. Σε δύσκολες στιγμές, σε περιόδους πολέμου, ευκατάστατες γυναίκες, περισσότερο ή λιγότερο γνωστές αφιέρωσαν χρόνο και προσέφεραν δωρεές αξιοποιώντας την οργανωτική εμπειρία που είχαν αποκτήσει μέσω της φιλανθρωπικής δράσης. Βλ. Όλουεν Χάφτον, *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500-1800)*, μτφρ. Ειρήνη Χρυσόχου, επιμ. Δήμητρα Λαμπροπούλου, Αθήνα, Νεφέλη, 2003, σ. 567, 569.

ΟΡΟΙ ΕΓΓΡΑΦΗΣ

Έν τῇ πρωτεύουσῃ γρ. 50
έν ταῖς επαρχ. » 60
έν τῇ ξένῃ φρ. χρ. 15

Ἐξάμνηοι τὰ ἡμίση

Αἱ συνδρομαὶ προπλη-
ρόνονται ἐπὶ ἀποδείξει
φερούσῃ τὴν ὑπογραφήν
καὶ σφραγίδα τῆς Διευ-
θύνουσας.

Ὁ κρατῶν τὸ α΄ φύλλον
λογίζεται συνδρομητικῶς

Τὸ φύλλον τιμᾶται
παράδων 50.

ΓΡΑΦΕΙΟΝ

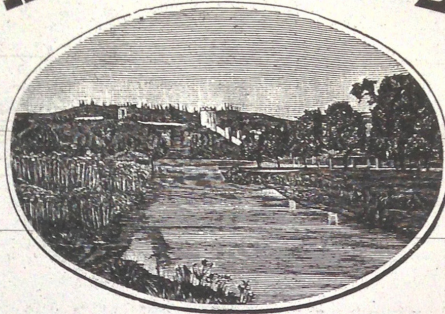
Γαλατῆ ὁδὸς Μαχμουδίε
7-9 ἐν τῷ βιβλιοπωλείῳ
Γ. Ι. Σειτανίδου.

Πᾶν πρὸς δημοσίευσιν ἀ-
ποστολλόμενον χειρόγρα-
φον δὲν ἐπιστρέφεται.

Πᾶν ἀνυπόγραφον δημο-
σίωμα περὶ ἢ ἔμμε-
τρον πρωτότυπον ἢ με-
ταπεφρασμένον ἀνήκει
τῇ Διευθυντρῷ.

Τῷ ἐγγράφοντι 10 συν-
δρομητικὰ δωρεῖται ἡ λυ-
ρικὴ συλλογὴ «Πρώται
Πτάσεις». Τῷ ἐγγράφοντι
20 παρέχεται ἡ Βοσπο-
ριεὶ δωρεῖται ἐπὶ ἔτος.

Ἡ ΒΟΣΠΟΡΙΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ

Τῆς ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΥΨΟΛΗΠΤΩΝ ΛΟΓΙΩΝ ΑΝΔΡΩΝ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ ΚΟΡΝΗΛΙΑ Δ. ΠΡΕΒΕΖΙΩΤΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ. Διάγραμμα Βοσποριδος. — Θρησκευτικὰ, Βίος Ὁσίας Μαρίας. — Ἐγκώμιον εἰς Ἀνδρέαν Συγγρόν. — Ἐυχ-
ριστίαι — Ὁμιλικά Θανατίσια (ὑπὸ Κρ. Χατζηχρήστου). — Παιδαγωγικά (Edmond Demolins) Πὰς δὲον ν' ἀνατρέψωμεν τὰ τέκνα
(ὑπὸ Ἀγλαΐας Α. Πρεβεζιῶτου). — Ρῶδινα χεῖλ' ἀδάμνημα. — Λαϊκὴ ἱστορικὴ, περὶ Βυλγίας (ὑπὸ Ν. Γ.). — Οἰκιακὴ Οἰκονομία, δια-
κόσμος κοιτώνος (ὑπὸ Ἀγλ. Πρεβεζιῶτου). — Πρακτικὴ φυσικὴ. — Οἰκιακὴ συμβουλή. — Μαγειρικὴ συνταγὴ. — Ἐυτραπέαια. — Ἐρ-
μηνεῖα ἐργοχειρῶν.

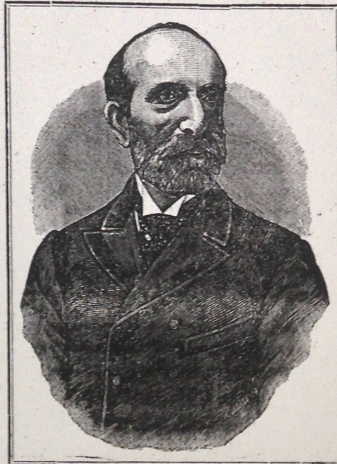
Ἔικονες. Προσωπογραφία Α. Συγγροῦ, Ἐργοχειρῶν: περικάλυμμα βιβλίου.

- Ὀὐ παύσομαι τὰς Χθρίτας
  - ταῖς Μουσῆς συγκαταμνήνεις.
  - ἠδίσταν συγγίγαναι.
- Ἔδρ. Ἡρ. Μαιν. Στ. 673-8

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ "ΒΟΣΠΟΡΙΔΟΣ,"

Παισιγνωστῶς ἀναμνησθήτητον πλέον τυγχάνει καὶ
οὐδεὶς, οὐδ' ὁ ἀμαθέστερος ἀστὴρ,
οὐδ' ὁ ἀπλοικώτερος ἐπαρχιώτης
θὰ ἐτόλμα πλέον κατὰ τὰς ἡμέ-
ρας ἡμῶν ν' ἀντικρούσῃ ὅτι ἡ κυ-
ρία βᾶσις καὶ ἡ ἀδαμαντίνη κρη-
πίς ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐρείδεται ἡ ὅλη
πρόοδος τῶν ἔθνων καὶ τῶν κοινο-
νιῶν τὸ μέλλον εἶναι ἡ ἐδραία καὶ
ὕγις μόρφωσις τῆς γυναικός.

Οὐδεὶς, δύοντος πλέον τοῦ δε-
κάτου ἐνάτου αἰῶνος καὶ ὑπο-
φώσκοντος τοῦ εἰκοστοῦ, ἀγνοεῖ
ὅτι ἡ γυνή, ὡς ἡθικὸν δημιούρ-
γημα πεποικισμένον διὰ τῶν αὐ-
τῶν καὶ ὁ ἀνὴρ κατὰ τὴν φύσιν
ψυχικῶν καὶ νοητικῶν ιδιοτήτων,
διαφέρων ὁμοῦ κατὰ τὴν ἔντασιν
καὶ τὴν εἰδικὴν ποιότητα, ἔχει τὰ
αὐτὰ μετ' ἐκείνου ἡθικὰ δικαιώ-
ματα, δικαιώματα δηλαδὴ συμ-
πᾶστος καὶ ἀρίστου τοῦ ἡθικοῦ ἀ-
τόμου ἀναπτύξεως καὶ
πραγωγῆς.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ

Ἄλλ' ἢ ἄπειρος ἀναγκαιότης τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς
γυναικός, ὡς ἀπαραίτητος εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ ἐπι-
γῆς προορισμοῦ αὐτῆς, ὡς ἤδη εἶπομεν, κατενόηθη ἤδη.
Αὐτὸς οὗτος ὁμοῦ ὁ τελικὸς προορισμὸς αὐτῆς, καίτοι
σαφέστατα καὶ ἀπαρεγκλίτως ἀπ' αἰῶνων ἤδη καθο-
ρίσθη καὶ διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς φύσεως, ἀμ-
ρροσθητῆ ὄχι ἴστων πολλῶναι
καὶ ἀμνησθητῆται ἐν ταῖς ἡμέ-
ραις ἡμῶν ὑπὸ μᾶλλον ἢ ἴστων
πολυαριθμῶν κοινωνικῶν μερίδων.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιότητα
πολλαχοῦ καὶ ἐπὶ πολὺ ἡ γυνή
ἔθεωρήθη ὡς ὀντότης κατωτέρα
τοῦ ἀνδρός πλασθεῖσα ὑπὸ τοῦ
Θεοῦ πρὸς πολλαπλασιασμὸν τοῦ
ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἐξυπνέτη-
σιν τῶν ὕλικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν,
πρὸς παρασκευὴν μόνον δηλονότι
τῆς ἡμερησίας τροφῆς, ἐξύφανιν
τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἐκτέλεσιν ὀ-
λων ἐκείνων τῶν εἰς τὴν ὕλικὴν
ζωὴν καὶ εὐμάρειαν ἀπαραίτητων
οἰκιακῶν ἀσχιολίων.

Ἡ ὅλη ἔννοια τῆς χθαμαλῆς
ταύτης τῶν χρόνων ἐκείνων ἀντι-
λήψεως τῆς γυναικείας ὑπιστά-
σεως συνοψίζεται λίαν ἐμφαντικῶς ἐν τῷ ἱστορίῳ
στίχῳ:

48610
Κ. Μαχουδιῶν, 21006, φρ. 10 στα.

Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα η συζήτηση για το θέμα της φτώχειας περνά από την ποινικοποίηση και τους εγκλεισμούς στην ελεημοσύνη και την αλληλοβοήθεια, και στη συνέχεια, με αφορμή το ζητούμενο της εδραίωσης της κοινωνικής συνοχής, στην ηθικοποίηση των φτωχών και στην εμφάνιση του κράτους πρόνοιας. Στις ελληνορθόδοξες κοινότητες της οθωμανικής επικράτειας η επιδιωκόμενη κοινωνική συνοχή συνδυάζεται με την εσωτερική συνοχή κάθε εθνικού σχηματισμού. Η φιλανθρωπία και η εκπαίδευση αποτελούν μια βασική προϋπόθεση για τη συνοχή αυτή, η οποία εκφράζεται μέσα από τους φιλανθρωπικούς συλλόγους, τις προσφορές χρημάτων στους ενδεδειγμένους, τη δημιουργία νοσοκομείων, ξενώνων, σχολείων και λοιπών ευαγών ιδρυμάτων. Στο πλαίσιο του «εκδυτικισμού» της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο έλεγχος του δημόσιου χώρου και η εξασφάλιση της ευταξίας απαιτούν κινητοποίηση όλων των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας, όπως ο Τύπος, οι σύλλογοι, οι συντεχνίες, οι αδελφότητες κ.ά.¹⁰

Για τις εύπορες γυναίκες της Κωνσταντινούπολης η διέξοδος της φιλανθρωπίας δεν ήταν μόνο επιθυμητή αλλά και αναγκαία, όχι μόνο για την ανακούφιση των αναξιοπαθούντων αλλά και για την αιτιολόγηση του πλούτου και την αναβάθμιση της κοινωνικής τους θέσης.¹¹ Στον ελληνικό χώρο, από τη δεκαετία του 1870 και μετά, με τη φιλανθρωπία δεν ασχολούνται μόνο οι ισχυρές οικονομικά και καταξιωμένες κοινωνικά μεγαλοαστές, αλλά αυτή η ευκαιρία για δράση και διαφυγή δινόταν και στις γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων, οι φιλανθρωπικές δραστηριότητες των οποίων αποκτούν συλλογικό χαρακτήρα και κορυφώνονται μέχρι το τέλος του αιώνα. Ιδρύονται σύλλογοι κυριών με φιλανθρωπική δράση σε ορφανοτροφεία, πτωχοκομεία και επαγγελματικές σχολές με παράλληλες πρωτοβουλίες κοινωνικής αναμόρφωσης. Η γυναικεία φιλανθρωπική δράση των τριών τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα έδωσε στις γυναίκες την ευκαιρία να λειτουργήσουν έξω από τα καθιερωμένα όρια του οίκου. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι έλαβαν το μήνυμα των αναμορφωτών και ιδεολόγων του εθνικισμού και προσπάθησαν μέσα από τη δημόσια δράση να εκμεταλλευθούν τη συγκυρία για να βελτιώσουν τη θέση τους συλλογικά, να εξέλθουν μαζικά στον δημόσιο χώρο και να υπερβούν τα όρια του ιδιωτικού τους χώρου, και να

10. Βλ. Έφη Κάννερ, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1753-1912)*, Αθήνα, Κατάρτι, 2004, σ. 22-37. Για την πρόνοια, τη φιλανθρωπία, την εθελοντική δραστηριοποίηση πολιτών για την εξάλειψη της φτώχειας, της πορνείας και κυρίως των κινδύνων που προέρχονται από τους περιθωριακούς επαίτες, την αποδοχή του χριστιανικού καθήκοντος της σωτηρίας της ψυχής αλλά και την εξασφάλιση κοινωνικού κύρους μέσα από την εξιδανίκευση της δημόσιας εικόνας των φιλανθρώπων βλ. Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης 1860-1910*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006, σ. 277-279.

11. Βλ. Κ. Μαμώνη – Α. Ιστικοπούλου, *ό.π.*, σ. 23-25.

συμβάλουν στην εθνική αναγέννηση και στην υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.¹²

Η εκδότρια Κ. Πρεβεζιώτου σε άρθρο της στις πρώτες σελίδες του περιοδικού για τις γυναίκες που ασχολούνται με τη φιλανθρωπία και την ευεργεσία, επικροτεί αυτή τη δραστηριότητά τους, στον βαθμό που θεωρεί ότι είναι ανάλογη της ιδιοσυγκρασίας και της φύσης τους να περιποιούνται και να συνδράμουν τους ασθενείς και τους κατατρεγμένους. Συνεχίζει περιγράφοντας τη μακρά και επιτυχή σταδιοδρομία του φιλανθρωπικού σωματείου της *Αδελφότητας των Κυριών* στο Πέραν, που με τη δράση του έχει αναλάβει την ανακούφιση των δυστυχισμένων. Σε αρκετά σημεία του κειμένου της επισημαίνει την καθοριστική συμβολή της γυναικείας συμμετοχής: «Τοιούτον ευεργετικόν σωματείον ακραιφνώς οφειλόμενον εις τας ευγενείς ηθικάς τάσεις τής παρ' ημίν γυναικός [...] θεμελιωθέν και διαβιούν σθεναρόν και ακμαίον δι' ατύτων και εξόχων γυναικείων μόχθων και θυσιών παρ' εκείνων αίτινες δύνανται να ονομασθώσιν [...] αληθείς πατριώτιδες του *Ελέους*».¹³ Κατά την εκδότρια, έργο του ευεργετικού σωματείου είναι να περιφρουρεί «την πατροπαράδοτον ιερότητα του οικογενειακού βίου παρά τω λαώ»¹⁴ και για τον σκοπό αυτό επιστρατεύονται γνωστές γυναικείες προσωπικότητες, προκειμένου να συμβάλουν με τη συνέπεια και την ευθύνη τους στην ανακούφιση «των μαστίγων και δυστυχίων της πολυπαθούς ανθρωπότητος».¹⁵

Μέχρι και το τελευταίο έτος κυκλοφορίας της *Βοσπορίδος*, η διευθύντρια εξακολουθεί να προβάλλει τη σπουδαιότητα και αναγκαιότητα της γυναικείας φιλανθρωπικής δράσης. Κατά τη γνώμη της οι γυναίκες έχουν οριστεί για να πραγματοποιήσουν «επί της γης τα ύψιστα ιδεώδη»,¹⁶ δεν δημιουργήθηκαν για να λειτουργούν και να εργάζονται όπως οι άνδρες, αλλά έχουν πλαστεί ακριβώς για να εκπληρώσουν τη φιλανθρωπική τους κλίση, δηλαδή να παρηγορούν. Κατά την άποψή της, αυτή είναι μια θεάρεστη και άξια συγχαρητηρίων αποστολή και δίνει την ευκαιρία στις γυναίκες να αρθούν στο ύψος των απαιτήσεων αυτού του μοναδικού τους ρόλου. Η συντάκτρια επαινεί αυτές τις γυναίκες, οι οποίες κατανοούν και συμμετέχουν «μετ' ειλικρινούς πόνου εις τα δεινά της τα-

12. Βλ. Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών, Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Αθήνα, Κατάρτι, 2007, σ. 131-132. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες, την αλληλοδιαμόρφωση παλαιών και νέων προτύπων για το φύλο τους σε σχέση με τις φυσικές και κοινωνικές τους ιδιότητες βλ. Efi Avdela – Angelica Psarra, «Engendering «Greekness» Womens Emancipation and Irredentist Politics in Nineteenth-Century Greece», *Mediterranean Historical Review* 20/1 (2005), σ. 67-79.

13. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Η γυνή εν τη φιλανθρωπία», *Η Βοσπορίς* Α'7 (22 Μαΐου 1899), σ. 49-50.

14. Στο ίδιο, σ. 50.

15. Στο ίδιο.

16. Βλ. Κορηγλία Α. Πρεβεζιώτου, «Η εν τω Πέραν φιλόπτωχος αδελφότης των κυριών», *Η Βοσπορίς* ΣΤ'1 (20 Απριλίου 1904), σ. 1.

λαιπωρουμένης ανθρωπότητας!»,¹⁷ παρέχουν αποτελεσματική βοήθεια όχι μόνο με την οικονομική αρωγή αλλά κυρίως με την παροχή δυνατότητας εργασίας σε αυτούς που τη χρειάζονται, και ταυτόχρονα διδάσκουν την υποχρέωση όλων προς τον ισχυρό νόμο της εργασίας, «όστις είναι ο στοιχειώδης νόμος του πολιτισμού, της ημερώσεως των ηθών, της κοινωνικής αλληλεγγύης και η στάθμη της ανθρωπίνης ισότητας».¹⁸

Κατά την Κ. Πρεβεζιώτου η εργασία είναι επιτρεπτή μόνο για τα κορίτσια που έχουν πραγματική ανάγκη λόγω της ανέχειας, η οποία, σύμφωνα με τη γνώμη της, μπορεί να τις οδηγήσει ακόμη και στην πορνεία.¹⁹ Επιπροστίθεται η εκδότρια τις συνεχείς προσπάθειες της *Αδελφότητας των Κυριών* να περιμαζεύουν και να σώζουν αυτά τα δυστυχισμένα κορίτσια από την πορνεία, να τα μεταμορφώνουν σε έντιμες και ηθικές γυναίκες, και να τους παρέχουν το δικαίωμα επανένταξης στην κοινωνία με αξιοπρέπεια και σεβασμό προς τον εαυτό τους «ως άνθρωποι εντίμως αποζώντες διά της ίδιας αυτών εργασίας».²⁰

β) Στη συνέχεια του «Διαγράμματος», σχετικά με το θέμα των σχέσεων των δύο φύλων, η εκδότρια αναφέρεται στα ίσα δικαιώματα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Μέσα από το προγραμματικό άρθρο της *Βοσπορίδος* η Κ. Πρεβεζιώτου επιβεβαιώνει ότι δεν υπάρχει κανείς που να αγνοεί ότι οι γυναίκες, όσο διαφορετικές και να είναι από τους άνδρες, έχουν τα ίδια ψυχικά και νοητικά χαρακτηριστικά, τα ίδια ηθικά δικαιώματα για την ανάπτυξη και την εξέλιξή τους ως συγκροτημένα και ηθικά άτομα, με μόνη διαφορά ότι για τις γυναίκες οι ιδιότητές αυτές διαφοροποιούνται ως προς την ένταση και το ειδικό βάρος σε σχέση με τους άνδρες. Έτσι, δίνει τη δική της ερμηνεία στην έννοια *ίσα δικαιώματα*, τα οποία ωστόσο διαφέρουν «κατά την έντασιν και την ειδικήν ποιότητα».²¹

17. Στο ίδιο, σ. 1-2.

18. Στο ίδιο, σ. 2.

19. Στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, στην Αθήνα, η εξασφάλιση εργασίας σε άπορες εργάτριες στοχεύει στην αποτροπή τους από το να οδηγηθούν στην πορνεία. Ήδη από το 1870 και μετά, με την ίδρυση εργαστηρίων και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων από τους ομογενείς εμπόρους και εύπορους αστούς που ζουν στην Κωνσταντινούπολη και μεταφέρουν τις επιχειρήσεις τους σταδιακά στο ελεύθερο κράτος, δίνεται η δυνατότητα θεσμοθέτησης βοήθειας για τα άτομα των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων με μονιμότερους τρόπους, με την περίθαλψη και ένταξη των περιθωριακών ομάδων και με την αντιμετώπιση της φτώχειας ως κοινωνικού φαινομένου. Βλ. Βάσω Θεοδώρου, «Εκσυγχρονιστικές απόπειρες των δωρητών της διασποράς. Επιρροές, προοπτικές και όρια των νεωτερικών τους παρεμβάσεων στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα», στο Δημήτρης Αρβανιτάκης (επιμ.), *Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη Νεότερη Ελλάδα, Πρακτικά Ημερίδας, Δευτέρα 29 Νοεμβρίου 2004, Μουσείο Μπενάκη*, Αθήνα 2006, σ. 61-88.

20. Βλ. Κ. Α. Πρεβεζιώτου, «Η εν τω Πέραν φιλόπτωχος αδελφότης των κυριών», *ό.π.*, σ. 2.

21. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Διάγραμμα Βοσπορίδος», *ό.π.*, σ. 1. Οι διανοητές της εποχής,

Η έννοια (ισότητα στη διαφορά), η επεξεργασία της οποίας έχει αρχίσει από τη δεκαετία του 1870,²³ παραπέμπει σε μια επιφυλακτική στάση απέναντι στην πλήρη εξίσωση των δύο φύλων. Η διεύρυνση και η αποδοχή της επαγγελματικής δραστηριότητας των γυναικών είναι επιτρεπτή μόνο για κοινωνικούς και ανθρωπιστικούς λόγους, θα πρέπει να γίνεται με σύνεση, ενταγμένη μέσα στα όρια του φύλου τους και σύμφωνα με τις προδιαγραφές του κοινωνικού τους ρόλου.²³ Η εκπαιδευτικός Σαπφώ Λεοντιάς σε άρθρα της στην *Ευρυδίκη*, τριάντα χρόνια πριν από την έκδοση της *Βοσπορίδος*, αναφέρεται διεξοδικά στην ισότητα, αλλά όχι στην ισοτιμία, στην ομοιότητα αλλά και στη διαφορά των γυναικών από τους άνδρες, η οποία καθορίζει τη θέση τους στην κοινωνία, στη διαπαιδαγώγηση και στην εκπαίδευσή τους.²⁴

ενώ επισημαίνουν ότι ανάμεσα στα δύο φύλα δεν υπάρχουν διαφορές ως προς τις διανοητικές, συναισθηματικές και ψυχικές ικανότητες, δεν αποφεύγουν τις αντιφάσεις, όταν επιχειρηματολογούν για την ανάγκη της διαφορετικής εκπαίδευσης των γυναικών, αφού, σύμφωνα με τις απόψεις τους, η γυναίκα είναι ίση με τον άνδρα, λόγω όμως της φύσης της έχει έναν διαφορετικό και πολύ σπουδαίο προορισμό, για τον οποίο θα πρέπει να τύχει της ανάλογης εκπαίδευσης. Βλ. Κ. Δαλακούρα, *Η εκπαίδευση των γυναικών, στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (19ος αιώνας – 1922). Κοινωνικοποίηση στα πρότυπα της πατριστασίας και του εθνικισμού*, Αθήνα, Gutenberg, 2008, σ. 258.

22. Στον λόγο που εκφώνησε στην Αθήνα το 1866 ο παιδαγωγός Γρηγόριος Παππαδόπουλος, αναφέρεται στην αναγκαιότητα να γίνει η γυναικεία εκπαίδευση (πληρესτέρα και σκοπιμωτέρα). Εφόσον η γυναίκα δεν είναι κατώτερη του άνδρα αλλά μόνο διαφορετική, θα πρέπει κατά τη γνώμη του να είναι διαφορετική και η παρεχόμενη εκπαίδευση, ώστε να βελτιστοποιηθεί η συμμετοχή και η χρησιμότητα του γυναικείου φύλου στην κοινωνική ανάπτυξη και βελτίωση του έθνους. Οι σκέψεις αυτές του Έλληνα παιδαγωγού συνιστούν την πρώτη ξεκάθαρη διατύπωση της ισότητας στη διαφορά, ανοίγουν νέες προοπτικές και παρά τη μετέπειτα ερμηνεία τους, που εστιάζει περισσότερο στη διαφορά από ό,τι στην ισότητα, δίνουν το έναυσμα για συζητήσεις σχετικά με τη διαφορετική φύση των γυναικών, που είναι υπεύθυνη για τα ψυχικά, διανοητικά και κοινωνικά τους χαρακτηριστικά. Βλ. Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών*, ό.π., σ. 84-87, 203, Ε. Φουρνάρη, *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910). Ένα ανθολόγιο*, Αθήνα, Ι.Α.Ε.Ν./Γ.Γ.Ν.Γ., 1987, σ. 31-35. Για τις δημόσια εκφρασμένες απόψεις περί εκπαίδευσης και αγωγής των κοριτσιών, την κατηγορία («γυναίκα») σε σχέση με την κατηγορία («άνδρα»), τη («δέουσα») εκπαίδευση για τις γυναίκες και τους άνδρες, τις φυσιολογικές διαφορές των φύλων και τον κοινωνικό (προορισμό), και επίσης για τον ρόλο των γυναικών ως συζύγων και μητέρων των μελλοντικών πολιτών, τη διαφορετική εκπαίδευση των φύλων και τα χωριστά σχολεία, την εξιδανίκευση της μητρότητας, την έννοια της «γυναικείας φύσης», πάνω στην οποία εμπεδώθηκε η νεωτερική αντίληψη της διαφοράς των φύλων, κ.ά. βλ. Ε. Φουρνάρη, «Περί μορφώσεως “χρηστών μητέρων” και εκπαιδύσεως “μελλόντων πολιτών”: έμφυλοι λόγοι στην ελληνική εκπαίδευση τον 19ο αιώνα», στο Βάσω Θεοδώρου – Βασιλική Κοντογιάνη (επιμ.), *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία, 19ος-20ός αιώνας. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις, Πρακτικά διημερίδας, 4-5 Δεκεμβρίου 1998, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης*, Αθήνα, Ε.Α.Ι.Α., 1999, σ. 73-120.

23. Βλ. Κ. Δαλακούρα, *Η εκπαίδευση των γυναικών*, ό.π., σ. 258.

24. Βλ. Αγγέλικα Ψαρρά, «Γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα», *Σκούπα, για το γυ-*

Στο ξεκίνημα του 20ού αιώνα τα πράγματα αλλάζουν σταδιακά. Οι γυναίκες αρχίζουν να έχουν διαφορετική συμπεριφορά, να ασφυκτιούν μέσα στους προκαθορισμένους ρόλους και τους χώρους που έχουν διατεθεί σε αυτές, αναζητούν ελευθερίες στις νέες κοινωνίες που ανατέλλουν. Με τη μόρφωση που έχουν αποκτήσει, αναζητούν επαγγελματική αποκατάσταση που θα τις οδηγήσει σε αυτονομία, προσπαθούν να αποκτήσουν τον έλεγχο του εαυτού τους, να χειραφετηθούν.²⁵ Στη συνέχεια, η γυναικεία χειραφέτηση αλλάζει εικόνα με γρήγορους ρυθμούς και παραδίδει τη σκυτάλη στον φεμινισμό, για να διατυπώσει αυτός τους νέους όρους των γυναικείων διεκδικήσεων και να διαχειριστεί τη θέση των γυναικών του ελληνικού κράτους και ως πολίτιδων, πλέον.²⁶ Όσο προχωρούσαν οι δεκαετίες του 20ού αιώνα και οι φωνές πύκνωναν, οι γυναίκες ήταν σε θέση να διεκδικήσουν νέους ρόλους και να συνδυάσουν τα οικογενειακά και οικιακά τους καθήκοντα με τις εξωοικιακές και επαγγελματικές ενασχολήσεις τους.

Κατά την ιδρύτρια της *Βοσπορίδος* ο Θεός που βοήθησε και απάλλαξε τις γυναίκες από την ηθική δουλεία και τις επιβλαβείς προλήψεις, καθόρισε με ακρίβεια τη θέση τους στον κόσμο, ώστε να μην υπάρχει πλέον καμία ανάγκη για χειραφέτηση: «ουδέν πλέον έχουσι στάδιον ενεργείας οι χειραφετηταί τής σήμερον».²⁷ Με τη διαπίστωση αυτή δίνει το στίγμα του αντιχειραφετικού της λόγου μέσω της θρησκευτικής παιδείας και της πεποίθησής της ότι δεν λείπει τίποτε από τις σημερινές γυναίκες, αφού ο ρόλος και η θέση τους είναι από

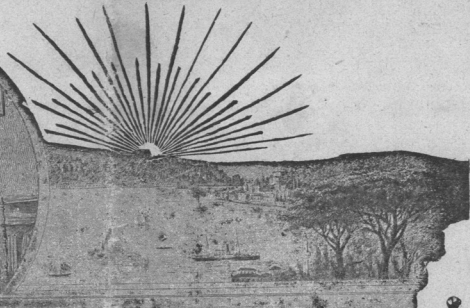
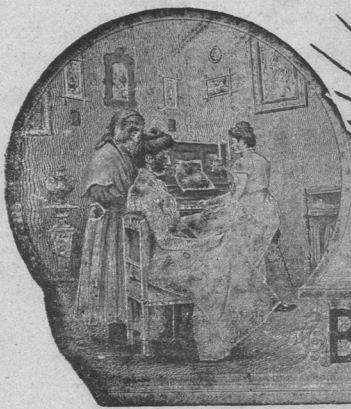

ναικείο ζήτημα 2 (1979), σ. 7 και της ίδιας, ««Γύναι, ποιήσον ημίν ... Κυρία, έμπνευσον ημίν»: ένα γυναικείο κείμενο του 1871», *Σκούπα, για το γυναικείο ζήτημα 2* (1979), σ. 14-20.

25. Βλ. Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών*, ό.π., σ. 151-153. Στην καμπή του 20ού αιώνα στον ελληνικό χώρο η έννοια της χειραφέτησης εκφράζει τις διάφορες εκφάνσεις της γυναικείας αμφισβήτησης, τροφοδοτώντας ισχυρή αντιπαράθεση σχετικά με το γυναικείο ζήτημα την εν λόγω εποχή. Η γυναικεία εκδοχή της χειραφέτησης θα πυροδοτήσει πολλές και ιδιότυπες συζητήσεις υπεράσπισης ή καταδίκης της, τόσο από άνδρες όσο και από γυναίκες. Στη συνέχεια θα λάβει διάφορους επιθετικούς προσδιορισμούς, όπως «πνευματική», «ηθική», «διά της εργασίας χειραφέτησης» και πολύ αργότερα θα συνδεθεί με τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων. Ειδικά για την Πόλη η ομάδα των λογίων που αντιτάχθηκε στην «ξενόφερτη μάστιγα» της χειραφέτησης, αυτοπροσδιορίστηκε ως «αντιχειραφετική μερίς» προβάλλοντας τις παραδοσιακές γυναικείες αρετές και ιδιότητες της συζύγου, μητέρας κ.ά. Βλ. Αγγελικα Ψαρά, «Μητέρα ή πολίτις; Ελληνικές εκδοχές της γυναικείας χειραφέτησης (1870-1920)», *Το φύλο των δικαιωμάτων. Εξουσία, γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη. Ευρωπαϊκό Συνέδριο, Αθήνα, 9-10 Φεβρουαρίου 1996. Πρακτικά*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999, σ. 90-107, της ίδιας, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης», ό.π., σ. 409-414, Α. Psarra, «“Few Women Have a History”: Callirhoe Parren and the Beginnings of Women’s History in Greece», μετάφραση στα αγγλικά Martha Michailidou, *Gender & History* 18/2 (2006), σ. 400-411.

26. Βλ. Α. Ψαρά, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης», ό.π., σ. 481-482.

27. Κ. Α. Πρεβεζιώτου, «Το τρίτον έτος της *Βοσπορίδος*», *Η Βοσπορίς* Γ’/1 (20 Απριλίου 1901), σ. 1-3.

ΒΟΣΠΟΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΔΕΚΑΗΜΕΡΟΝ

Τῆς ΕΥΤΕΝΕΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΥΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΥΡΙΩΝ

ΟΡΟΙ ΕΓΓΡΑΦΗΣ

Ἐν τῇ προτείνουσῃ γρ. 50
Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις » 60
Ἐν τῇ ξένῃ φράγκ. χρ. 15
Ἐξάμηνιο κατ' ἀνάλογον

Πληρωμαὶ καὶ αἰτήσεις ἀπ' εὐ-
θείας πρὸς τὴν Διεύθυνσιν.

Ὁ κρατῶν τὸ πρῶτον
φύλλον λογίζεται
συνδρομητῆς.

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ

Αἱ συνδρομαὶ προσπληροῦνται
ἐπὶ ἀποδείξει φερομένη τὴν σφρα-
γίδα τοῦ φύλλου καὶ τὴν ὑπο-
γραφήν τοῦ ἐτέρου τῶν Διευ-
θυντῶν.

Διευθύνται

ΚΟΡΝΗΛΙΑ Λ. ΠΡΕΒΕΖΙΩΤΟΥ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Τ. ΤΑΒΑΝΙΩΤΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ

Γαλατῶ Κουρσοῦμ-Χάν ἀριθ. 23.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νεκρολογία : Αἰκατερίνη Α. Πρεβεζιώτου (ὑπὸ ΕΜΜ. ΤΑΒΑΝΙΩΤΟΥ). — Ὁ χρῆστος τῶν μυρῶν ταλάν-
(ὑπὸ ΚΩΝΣΤ. ΚΑΛΑΙΝΙΚΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ). — Φθόγγοι καὶ στόμα, ποίημα (ὑπὸ ΝΙΚΟΚΑ. ΜΑΚΡΙ-
ΔΟΥ ΒΕΗ). — Ἡ παρ' Ὀμίρω ξενία (ὑπὸ Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ). — Ὑψύχην, διήγημα (ὑπὸ Ι. ΣΤΕΦΑΝΗ).
— Τὰ παράδοξα ἐν τῇ φύσει (ὑπὸ Ι. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ ἱατροῦ). — Νά την ἴδω, ποίημα (ὑπὸ Α.). — Ὑπὸ τὸν
ἥλιον : Διπλᾶ τέρατα : Μιλίτα καὶ Χριστίνη. Σινικὸν θέατρον. Ὁ χαιρετισμὸς ἐνὰ τὰ ἔθνη (ὑπὸ ΜΕΛΗΘΕ-
ΝΗΣ ΦΩΤΙΑΔΟΥ). — Ἡ Α. Σ. ὁ Μητροπολίτης Σισακίου — Πνευματικὴ κίνησις. — Ἐπιφυλλίς : Ἡ Μαμ-
ζέλλα, μυθιστορία (Henry Greville) (ὑπὸ ΕΜΜ. ΤΑΒΑΝΙΩΤΟΥ).

Θεού ορισμένες και έχουν παραχωρηθεί από την κοινωνία. Κατά συνέπεια, δεν απαιτείται να τροποποιηθούν τα δικαιώματά τους σε σχέση με αυτά των ανδρών. Στο γύρισμα του 19ου προς τον 20ό αιώνα, η Κ. Πρεβεζιώτου έχει αρχίσει να αντιλαμβάνεται ότι η «καθαρή» αντίληψη για τον προορισμό του γυναικείου φύλου παρουσιάζει σημάδια ατονίας και για τον λόγο αυτό η γυναίκα «από ιερά εστιάς του οίκου», με προορισμό να ασκήσει τα υψηλά καθήκοντα της διάπλασης, διαπαιδαγώγησης, αναγέννησης και εξύψωσης της ηθικής της ανθρωπότητας, άρχισε να επιζητά να γίνει όμοια με τον άνδρα, να απαιτεί ένα διαφορετικό από τον φυσικό της προορισμό και, επομένως, να αξιώνει «απαρράλληλως ομοίαν προς αυτόν κοινωνικήν υπόστασιν και βιοπαλαιστικήν δράσιν, ήτοι πολιτικήν σημασίαν και επαγγελματικήν χειραφέτησιν».²⁸

Στην προσπάθειά της να καθησυχάσει τις γυναίκες της εποχής της σχετικά με αυτές τις ξενόφερτες ανατροπές, τους προτρέπει να ασχολούνται με τις γνωστές οικιακές εργασίες μέσα στην ηρεμία του σπιτιού τους, να φροντίζουν για την πνευματική και ηθική τους καλλιέργεια, με σκοπό να καταστούν αντάξιες του υψηλού τους ρόλου ως *παιδαγωγών μητέρων*. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκει να βοηθήσει τη γυναίκα να κατανοήσει και να εκτιμήσει με ακρίβεια τον υψηλότερο ρόλο που της έχει ανατεθεί, ως «συνεργάτις του Θεού» και όχι «απλώς συνάδελφον του ανδρός εν τω υλιστικώ και βαναύσω της βιοπάλης αγώνι [...]»,²⁹ ενώ δεν αφήνει την ευκαιρία να επιτεθεί κατά του «ολοθρίου θεσμού της χειραφετήσεως»³⁰ και να επιβεβαιώσει για άλλη μια φορά τις βλαβερές της συνέπειες. Στην αρθρογραφία της Κ. Πρεβεζιώτου και των συνεργατών της τα φύλα περιγράφονται ως ίσα μεν αλλά διαφορετικά. Η δεδομένη κατωτερότητα των γυναικών σε ορισμένα ζητήματα συνυπάρχει με την ξεκάθαρη ανωτερότητά τους σε άλλα. Η εξιδανίκευση του αναλλοίωτου θεσμού της οικογένειας, που τις καθιστούσε διαφορετικές, και η αναβάθμιση του περιορισμένου ρόλου των γυναικών ως συζύγων και μητέρων διαμόρφωσε ένα πλαίσιο χρήσης της έννοιας *ισότητα* στη διαφορά, που ήταν ωφέλιμο για τον αντιχειραφετικό τους λόγο.³¹

Σύμφωνα με τον βασικό προγραμματικό στόχο του περιοδικού, ο αγώνας ήταν «κατά της οθνείας και βλαβεράς πλάνης της γυναικείας χειραφετήσεως». Κατά συνέπεια, στις σελίδες του καταγράφονται διάφορες απόψεις, κυρίως αρνητικές και ελάχιστες θετικές, για το λεγόμενο *γυναικείο ζήτημα*, από φιλόγυναιες αλλά αντιφεμινιστικές έως και μισογύναιες,³² οι οποίες απεικονίζονται

28. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Διάγραμμα Βοσπορίδος», *ό.π.*, σ. 2.

29. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Ο προορισμός της γυναικός», *Η Βοσπορίς* Α'2 (17 Απριλίου 1899), σ. 10.

30. Στο ίδιο.

31. Για την *ισότητα* στη διαφορά στα κείμενα της *Βοσπορίδος* βλ. Α. Ψαρρά, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης», *ό.π.*, σ. 477-481.

32. Κατά την *Christine Plante η έννοια του μισογυνισμού* αναφέρεται στο μίσος γενικώς

σε άρθρα, λογοτεχνήματα, χρονογραφήματα, μικρές ειδήσεις, σχόλια, ανέκδοτα κ.λπ. και παραπέμπουν στην αντιχειραφετική θέση του περιοδικού. Συμπαράστατης της στον αγώνα κατά της χειραφέτησης τον πρώτο χρόνο κυκλοφορίας της *Βοσπορίδος* εμφανίζεται ο ιατρός και δημοσιογράφος Νικόλαος Γ. Μακρίδης (1871-1950) με τη σχετική αρθρογραφία του. Η σύμπνοιά τους διαρκεί μέχρι το όριο που βρίσκει σύμφωνη την εκδότρια σε ό,τι αφορά στις σχέσεις των δύο φύλων και την πρωτοκαθεδρία του αρσενικού, αλλά όταν ο συντάκτης υποτιμά την ηθική και διανοητική υπόσταση των γυναικών, η Κ. Πρεβεζιώτου δεν διστάζει να του απαντήσει ανάλογα, και μάλιστα στο επόμενο πρωτοσέλιδό της, αποδεικνύοντας με τον κοφτερό της λόγο ότι μπορεί να είναι αντίθετη στη χειραφέτηση των γυναικών, σε καμία όμως περίπτωση δεν συνηγορεί υπέρ της υποτίμησής τους σε ηθικό και διανοητικό επίπεδο, αντιθέτως εργάζεται για την ανάδυσση της ιδιαίτερης και μοναδικής προσωπικότητάς τους.³³

Κατά το τρίτο έτος κυκλοφορίας της *Βοσπορίδος* η καταδίκη του «δυσουώ-νου κοινωνικού φαινομένου της γυναικείας χειραφετήσεως» θα πυροδοτήσει μακρά αντιπαράθεση και αυστηρή ανταλλαγή απόψεων ανάμεσα στην εκδότρια Κ. Πρεβεζιώτου και τη συνεργάτιδα και φίλη της Βιργινία Ευαγγελίδου, η οποία αναλαμβάνει μόνη της την υπεράσπιση του φεμινισμού μέσα από τη στήλη «Ανοικτές Επιστολές» γράφοντας επτά άρθρα, στα οποία τοποθετείται η Κ. Πρεβεζιώτου με ισάριθμες απαντητικές επιστολές.³⁴

για τις γυναίκες, ενώ αντιφεμινισμός είναι το μίσος για εκείνες που τολμούν να υπερβούν τα γυναικεία τους όρια και προδιαγραφές. Σύμφωνα με τους ορισμούς της Plante, οι φιλογυνικές απόψεις που υποστήριζαν τη συμπληρωματικότητα των φύλων και εξυμνούσαν τις γυναικείες αρετές συντασσόμενες ιδεολογικά με τον αντιφεμινισμό, ταυτόχρονα καταδίκαιζαν τις θέσεις του ως άδικες και απάνθρωπες. Βλ. Α. Ψαρρά, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης», *ό.π.*, σ. 478 και Π. Αποστολή, «Η γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα», *ό.π.*, σ. 237-238.

33. Νικόλαος Γ. Μακρίδης, «Χειραφέτησις! Επιστολή πρώτη», *Η Βοσπορίς* Α/12 (26 Ιουνίου 1899), σ. 91-92, του ίδιου, «Χειραφέτησις! Επιστολή δεύτερα», *Η Βοσπορίς* Α/14 (20 Ιουλίου 1899), σ. 107-108, του ίδιου, «Χειραφέτησις! Επιστολή τρίτη», *Η Βοσπορίς* Α/19 (20 Σεπτεμβρίου 1899), σ. 150-152 και [Κ. Πρεβεζιώτου], «Αι γυναίκες υπό γυναικός, Απάντησις τω Ν. Γ. Μακρίδη ιατρώ», *Η Βοσπορίς* Α/20 (30 Σεπτεμβρίου 1899), σ. 157-159.

34. Για την αλληλογραφία ανάμεσα στην Κ. Πρεβεζιώτου και τη Β. Ευαγγελίδου μέσα από τις στήλες του περιοδικού βλ. και Α. Ψαρρά, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης», *ό.π.*, σ. 475-481, της ίδιας, «Μητέρα ή πολίτις;» *ό.π.*, σ. 97-98, 106, της ίδιας, «Το δώρο του Νέου Κόσμου: Οι ελληνίδες φεμινίστριες μεταξύ Δύσης και Ανατολής (1880-1930)», στο Γσαλάρ Κευντέρ και Άννα Φραγκουδάκη (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία: Πορείες εκσυγχρονισμού. Οι αμφίσημες σχέσεις τους με την Ευρώπη, 1850-1950*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2008, σ. 232-234, 256. Επίσης, βλ. και Π. Αποστολή, «Η γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα», *ό.π.*, σ. 237-238, Νίνα (Ματρώνα) Παλαιού, «Η συνείδηση του φύλου στην πεζογραφία όπως παρουσιάζεται στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900-1922): Παραδειγματικές περιπτώσεις», στο Σοφία Ντενίση (επιμ.), *Η γυναικεία εικαστική και λογοτεχνική παρουσία στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900-1940)*, Πρακτικά Ημερίδας,

Από την πρώτη κιόλας επιστολή της η Β. Ευαγγελίδου επιτίθεται ολομέτωπα στην εκδότρια με σκληρό λόγο για τις αντιχειραφετικές της θέσεις:

Από μακρού, κυρία μου, παρακολουθώ εν ενδομύχω αληθώς δυσαρσεκεία την παρά φύσιν πάλην, ην διεξάγετε κατά της Νέας γυναικός και της χειραφετήσεως, κατά της οποίας καθημερινώς εκτοξεύετε βέλη περιφρονησεως και απεχθείας. [...] Πώς; εν πλήρει εικοστώ αιώνι, καθ' ην ώραν σύμπας ο πεπολιτισμένος κόσμος σείεται εκ θεμελίων προ του φλογερού τούτου ζητήματος, και άνδρες γεραροί, πολιτευταί δεινοί και των γραμμάτων και επιστημών σκαπανείς ανακηρύττουσι την γυναικείαν χειραφέτησιν τιμώντες την γυναικα αξίαν της δόξης ταύτης, και καθ' όλα εφάμιλλον του ανδρός, εγείρεσθε μία γυνή και εποδουρομένη προ των εξευτελιστικών δεσμών σας ρίπτετε το ανάθεμα κατά των αποστόλων της χειραφετήσεως [...]. Ειλικρινώς, δεν εύχομαι η φωνή σας ν' ακουσθή χάριν της αξιοπρεπειάς της Ελληνίδος εν Κωνσταντινουπόλει [...]. Μη χειρότερα!...³⁵

Ο εναλλακτικός λόγος της Β. Ευαγγελίδου, επίσης λόγιας, ποιήτριας και διηγηματογράφου, η οποία αποτελεί και τη μόνη επίμονη υπέρμαχο της χειραφέτησης μέσα από τις απαντητικές επιστολές της στις σελίδες της *Βοσπορίδος*, απεικονίζει τις προσπάθειές της να αντικρούσει την επιχειρηματολογία κατά της χειραφέτησης, επισημαίνοντας ότι η χειραφέτηση, από την οποία προκύπτει μεγαλύτερη ελευθερία των γυναικών, δεν θα ανατρέψει τις ισορροπίες μέσα στην οικογένεια ούτε θα εξωθήσει το γυναικείο φύλο σε αποποίηση της φύσης του. Η πρακτική αυτή εφαρμόζεται ήδη στη δυτική Ευρώπη και την Αμερική χωρίς να δημιουργεί προβλήματα:³⁶

Στρέψατε το βλέμμα προς την Αγγλίαν, προς την Αμερικήν και ιδάτε εκεί την γυναικα χαίρουσαν κάποιαν σχετικήν ελευθερίαν και ειπήτε αν ως εκ τούτου, η οικογένεια, ο γάμος αδικούνται· εάν η γυνή αντήλλαξε μετά του πατρός της τα καθήκοντα, αν η γυνή τίκτη και ο ανήρ θηλάξη, αν στρέφη την ηλακάτην ενώ η γυνή του δημηγορεί, ρητορεύει εις το δικαστήριον ή περιστάται πλησίον ασθενούς τινος πελάτου. Η Αμερική ήτις οφείλεται εις την Αμερικανίδα θέλει σας αποκριθή ανθ' ημών. Ίδατε την γυναικα εις τας χώρας του Βορρά εξίσου αγωνιζομένην με τον άνδρα και χειραφετημένην υπό της εργασίας και της ευφυΐας της. Ίδατε την εις Γαλλίαν παλαιούσαν εκτός του οίκου.³⁷

Αθήνα, Gutenberg, 2008, σ. 256-257, Ε. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες*, ό.π., σ. 80 και Έφη Κάνερ, «Λόγοι περί γυναικών στην Ελληνορθόδοξη εγγράμματη κοινότητα της Κωνσταντινουπόλης (1856-1908)», *Τα Ιστορικά* 35 (Δεκέμβριος 2001), σ. 331-334.

35. Βιργινία Π. Ευαγγελίδου, «Ανοικτή επιστολή», *Η Βοσπορίς* Γ'10 (20 Ιουλίου 1901), σ. 111.

36. Βλ. Έφ. Κάνερ, «Λόγοι περί γυναικών», ό.π., σ. 331-332.

37. Βλ. Π. Ευαγγελίδου, «Ανοικτή Επιστολή», ό.π., σ. 114.

Με αυτόν τον τρόπο η χειραφέτηση θα σηματοδοτήσει τη νέα μορφή της κοινωνίας, θα υποσκελίσει τις υπερβολές της επιβολής της ανδρικής κυριαρχίας και θα προβληθεί ως κτήμα της Ευρώπης των φωτεινών πνευμάτων και των μεγάλων ανδρών. Το ζητούμενο της χειραφέτησης είναι συνδεδεμένο με το αίτημα του εξευρωπαϊσμού διά του οποίου θα αντιμετωπιστεί η «διαφθορά» του γυναικείου φύλου, την οποία δημιουργεί, σε ένα βαθμό, η υποταγή των γυναικών και η ανδρική ματαιοδοξία. Κατά τη Β. Ευαγγελίδου, *Ευρώπη* δεν σημαίνει μόνο έκλυση των ηθών αλλά και αγώνας των ίδιων των χειραφετημένων γυναικών για την αποτροπή της.³⁸

Κατά την εκδότρια όμως, πραγματική γυναίκα είναι αυτή που παραμένει στην υπηρεσία και τη σκιά του άντρα, βοηθός στο έργο του, καθ' όλα άξια γι' αυτόν τον ρόλο, και όχι αυτή που θα τολμήσει να τον ανταγωνιστεί σε επιστημονικό ή επαγγελματικό επίπεδο. Κατά συνέπεια, επαινεί εκείνες τις γυναίκες που επάξια και αποτελεσματικά «[...] εκπληρούσι το ιερόν της οικιακής νοσοκομίας καθήκον»,³⁹ μπροστά στο οποίο θα βρεθούν όλες οι γυναίκες αρκετά συχνά στη διάρκεια της ζωής τους, αφού αυτός είναι ο προορισμός τους, σύμφωνα με τα γραφόμενα στο «προγραμματικό» της άρθρο, και ως γυναίκες καλό θα είναι να εκπαιδούνται από νωρίς ως προς αυτά τα καθήκοντα.

Αναρωτιέται ξανά η εκδότρια: «Τι λοιπόν ζητεί σήμερον διά της χειραφέτησεως η ελληνίς γυνή; Δεν εμερίμνησεν από πολλού το έθνος ημών περί της ηθικής και νοητικής αναπτύξεώς της [...]»,⁴⁰ δεν φρόντισε για την κατώτερη και μέση εκπαίδευση, την κοινωνική της υπόσταση, την ελευθερία των κινήσεων της στο πλαίσιο της ηθικής και λογικής συμπεριφοράς της τόσο μέσα στο σπίτι, με την άσκηση των καθηκόντων της ως μητέρας και οικοδέσποινας, όσο και έξω από αυτό, με τη συμμετοχή της στην ίδρυση φιλανθρωπικών σωματείων και αδελφοτήτων, με τη στοργή και τη φροντίδα που τη χαρακτηρίζουν, απασχολήσεις οι οποίες προϋπήρχαν πολύ πριν εμφανιστεί «και παρ' ημίν το λεγόμενον χειραφετητικόν κίνημα;».⁴¹

Με τα άρθρα αυτά η Κ. Πρεβεζιώτου επιχειρεί να ακυρώσει την προοπτική της επαγγελματικής χειραφέτησης, που είναι αποδεκτή μόνο για βιοποριστικούς λόγους και στην οποία οδηγεί η αναγνώριση της ισότητας των γυναικών. Το ελληνικό έθνος στηρίζεται στον θεσμό της οικογένειας με αρχές και αξίες που διέπονται από τον αλτρουισμό, την αυτοθυσία, τον σεβασμό στην ιεραρχία και την αφοσίωση. Η ανατροπή αυτών των καθιερωμένων αξιών και ισορροπιών, που θα συμβεί εφόσον χειραφετηθεί η γυναίκα, θα επιφέρει τον αφελλη-

38. Βλ. Έφ. Κάννερ, «Λόγοι περί γυναικών», *ό.π.*, σ. 333.

39. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Η γυνή νοσοκόμος», *Η Βοσπορίς* Α'5 (8 Μαΐου 1899), σ. 34.

40. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Το εν Λονδίνω συνέδριον των γυναικών», *Η Βοσπορίς* Α'15 (30 Ιουλίου 1899), σ. 114.

41. Στο ίδιο.

νισμό του έθνους και αυτό αποτελεί απευκταία εξέλιξη για την εποχή και την περιοχή στην οποία κυκλοφορεί το εν λόγω γυναικείο έντυπο.⁴²

γ) Η εκπαιδευτική και επαγγελματική δραστηριότητα των γυναικών αποτελούσε ενδιαφέρουσα θεματική για το περιοδικό και είχε ανταποκρίσεις από ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια. Συνεχίζοντας την απαρίθμηση των «προγραμματικών δηλώσεων» στο «Διάγραμμα» της *Βοσπορίδος*, η εκδότρια αναφέρεται στην αναγκαιότητα της γυναικείας εκπαίδευσης ως απαραίτητης για την εκπλήρωση του προορισμού των γυναικών, όπως ορίζουν αυτόν ο Θεός και η φύση.⁴³ Κατά την Κ. Πρεβεζιώτου η άρτια δασκάλα θα πρέπει να εμφορείται από τις αντίστοιχες των ιεραποστόλων θεμελιώδεις αρετές: «αυταπάρνησις υψίστη, αγνότης ήθους, φιλανθρωπία, αβρότης τρόπων, ευσέβεια, ιδανικοφροσύνη, βαθεία παιδεία και [...] υπομονή».⁴⁴ Με αυτή την περιγραφή της δασκάλας –ως έντιμης, ηθικής, μορφωμένης, ευσυνείδητης και σεμνής φιγούρας, που τρέφει μητρικά αισθήματα για τους μικρούς μαθητές της– αποτυπώνεται για άλλη μια φορά η πεποίθηση της διευθύντριας της *Βοσπορίδος* για το γυναικείο πρότυπο της ήσυχης και αφοσιωμένης στο καθήκον Ελληνίδας παιδαγωγού: «[...] ιδού η αληθώς αξιέραστος άποψις της υψηλής ηθικής βαθμίδος της διδασκάλου γυναικός και η υγιής κοινωνική αυτής υποτύπωσις».⁴⁵

Η Κ. Πρεβεζιώτου υποστηρίζει σθεναρά την ανάγκη να βελτιωθεί η μέση εκπαίδευση των γυναικών με την ίδρυση ενός ειδικού «διδασκαλείου», όπου θα επιτυγχάνεται η «διαμόρφωσις επιστημόνων διδασκάλων γυναικών», ένα έργο ιδιαίτερα εθνωφελές που θα απαιτήσει και τη συνδρομή των ομογενών ευεργετών. Στο διδασκαλείο αυτό, στο οποίο θα πρέπει να γίνονται δεκτές μόνον οι άριστες, δεν θα διδάσκονται μόνο μαθήματα Παιδαγωγικής αλλά μεταξύ άλλων θα πραγματοποιούνται και μαθήματα Ψυχολογίας, Ιστορίας και ξένων γλωσσών, κυρίως αγγλικών και γερμανικών, προκειμένου να μελετηθούν ικανοποιητικά τα παιδαγωγικά συστήματα αυτών των χωρών.⁴⁶

Η εκδότρια έχοντας μεγάλη πίστη στα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα πιστεύει ότι με την υλοποίηση αυτής της ιδέας η ωφέλεια θα είναι διπλή: αφενός «γενήσεται δυνατή η πεφωτισμένη διαρρύθμισις της δημοτικής γυναικείας παιδείας», αφετέρου θα βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των διδασκαλισσών, οι οποίες αγωνίζονται «εις τας αιχμηράς τρίβους του συγχρόνου βίου».⁴⁷ Το επάγ-

42. Βλ. Έφ. Κάννερ, «Λόγοι περί γυναικών», ό.π., σ. 329-330.

43. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Διάγραμμα Βοσπορίδος», ό.π., σ. 1.

44. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Η κοινωνική υποτύπωσις της διδασκάλας», *Η Βοσπορίς* Α'12 (26 Ιουνίου 1899), σ. 89.

45. Στο ίδιο, σ. 89-90.

46. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Ιδρύσομεν διδασκαλείον των θηλέων», *Η Βοσπορίς* Α'10 (12 Ιουνίου 1899), σ. 74.

47. Στο ίδιο.

γελμα της δασκάλας αποτελούσε τη μοναδική διαφυγή, διότι τους επέτρεπε να αποκτήσουν πρόσβαση στη γνώση και ταυτόχρονα ανεξαρτησία, όταν για τις περισσότερες γυναίκες των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων της εποχής θεωρείτο αδιανόητο να μην παραμένουν για όλη τους τη ζωή οικονομικά και κοινωνικά εξαρτημένες από τους άνδρες της οικογένειάς τους. Το επάγγελμα της δασκάλας κατά την Ελένη Βαρίκα «πρόσφερε στις γυναίκες όχι μόνο ένα μέσο επιβίωσης, αλλά και διάφορες δυνατότητες κοινωνικής ένταξης και βελτίωσης της κοινωνικής τους θέσης», κατά συνέπεια και τη δυνατότητα να διαμορφώσουν οι ίδιες μια νέα εικόνα για τον εαυτό τους.⁴⁸

Με τις περιγραφές της η Κ. Πρεβεζιώτου αποδίδει με πολύ ρεαλιστικό τρόπο τις ταλαιπωρίες και την ανέχεια που υφίστανται οι νεαρές δασκάλες, ενώ ελπίζει ότι με τους αυστηρούς όρους εισαγωγής στο διδασκαλείο το επάγγελμα της δασκάλας «οικτρώς ποδοπατούμενον ήδη»⁴⁹ θα αρθεί στο επιστημονικό του ύψος και θα συμβάλει προς την «ηθικήν εξυγίανσιν και ανάπλασιν της λαϊκής γυναικείας παιδεύσεως».⁵⁰ Ανεξάρτητα από τους κόπους που θα απαιτηθούν για την ολοκλήρωση αυτού του εγχειρήματος, διαθέτει ακλόνητη βεβαιότητα ότι θα υπάρξουν «λόγια και σπουδαία διδάσκαλοι γυναίκες».⁵¹

Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα στην Ευρώπη και την Αμερική η αναβάθμιση της γυναικείας εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα είχε ως αποτέλεσμα, λόγω του διαλόγου που αναπτύχθηκε γύρω από το θέμα γυναίκα-δασκάλα, να δοθεί η δυνατότητα στις γυναίκες της μεσαίας τάξης να ακολουθήσουν αυτή τη νέα μορφή απασχόλησης, η οποία όμως δεν σήμαινε αντίστοιχα την απελευθέρωση και ανεξαρτητοποίησή τους. Ακόμη και η παροχή ανώτατης εκπαίδευσης δεν ήταν σε θέση να αμφισβητήσει τη βαθιά πεποίθηση για τον παραδοσιακό ρόλο των γυναικών στην κοινωνία. Ενώσω η στοιχειώδης εκπαίδευση ήταν η μόνη που λάμβαναν τα περισσότερα κορίτσια, τα μαθήματα στόχευαν περισσότερο στην ανάπτυξη των οικιακών δεξιοτήτων παρά στη διεύρυνση των οριζόντων τους, ενώ το βασικό ενδιαφέρον εστιαζόταν κυρίως στην προοπτική να προετοιμαστούν μορφωμένες σύζυγοι και μητέρες παρά ανεξάρτητες γυναίκες.⁵²

Σε αντίθεση με την ελληνική επικράτεια, όπου από το 1880 και μετά

48. Παρατίθεται στο Έφη Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, 1990, σ. 21-22. Βλ. και Ε. Φουρνιάρη, «Επάγγελμα: Δασκάλα. Η εκπαίδευση στα Παρθενουργεία και η θέση τους στην ελληνική κοινωνία», *Η Καθημερινή* – «Επτά Ημέρες», αφιέρωμα *Εργαζόμενες γυναίκες. Η είσοδος των γυναικών στη μισθωτή εργασία (1850-1940)*, Κυριακή 2 Μαΐου 1999, σ. 9-11.

49. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Ιδρύσμεν διδασκαλείον των θηλέων», *ό.π.*, σ. 74.

50. Στο ίδιο.

51. Στο ίδιο.

52. Βλ. Valerie Bryson, *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*, μτφρ. Ελεάννα Πανάγου, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2004, σ. 119.

εμφανίζεται μια περιορισμένη φεμινιστική κινητοποίηση των «γραφουσών», το γυναικείο εκπαιδευτικό σύστημα στις ελληνορθόδοξες κοινότητες του οθωμανικού χώρου, και ιδιαίτερα στην πληθυσμιακά, πνευματικά και οικονομικά ανεπτυγμένη Κωνσταντινούπολη, όχι μόνο δεν δημιουργήσε τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση συλλογικής γυναικείας συνείδησης, αλλά, αντίθετα, λειτούργησε ανασταλτικά και ακυρωτικά. Η πάγια θέση για τη δραστηριότητα και τον ρόλο των γυναικών, την οποία υποστήριξε η συντηρητική αστική ηθική του 19ου αιώνα, και η ενίσχυση του εθνικισμού από τη δεκαετία του 1870 και εξής συνέβαλαν ώστε οι εθνικές επιδιώξεις, προσδιορισμένες από την ελληνική επεκτατική εξωτερική πολιτική, να ακυρώσουν κάθε φεμινιστική προοπτική, κάθε εσωτερική αμφισβήτηση και να προσανατολίσουν και επιστρατεύσουν τη γυναικεία δράση σε ένα εθνικό ιδεολόγημα.⁵³ Αυτό το ιδεολόγημα, ενοποιημένο με την εθνική και πολιτιστική ταυτότητα της Ελληνίδας μητέρας, συζύγου και δασκάλας, μεταβάλλει το κοινωνικά και ιδεολογικά ανέφικτο, το «ανωφελές και άκαιρον» της συγκρότησης μιας συνείδησης φύλου για τις γυναίκες, σε εθνικώς «άκαιρον και επιβλαβές»⁵⁴ (για οποιεσδήποτε περαιτέρω φεμινιστικές διεκδικήσεις). Οι εγγράμματες γυναίκες στις ελληνορθόδοξες κοινότητες της οθωμανικής επικράτειας συνεχίζουν να δραστηριοποιούνται στους γυναικείους συλλόγους, να φροντίζουν για την τεχνική επαγγελματική κατάρτιση των λιγότερο προνομιούχων γυναικών, να μετέχουν σε κάθε κοινωνική και εθνική δράση που τους αναλογεί, όχι μόνο για την πρόοδο και την ευημερία της κοινωνίας αλλά και για την ίδια την ύπαρξη του έθνους.⁵⁵

δ) Ταυτόχρονα με τη δυνατότητα των γυναικών να μορφωθούν και –σε κάποιες ειδικές περιπτώσεις– να εργαστούν, η εκδότρια, ενώ επιχειρηματολογεί στο προγραμματικό άρθρο της *Βοσπορίδος* για τα αρνητικά χαρακτηριστικά της γυναικείας εργασίας και για τον προορισμό και τον ρόλο των γυναικών, στηλιτεύει την απαίτηση των γυναικών να θέλουν να μοιάσουν στους άνδρες, να χειραφετηθούν πολιτικά και επαγγελματικά.⁵⁶ Κατά τη γνώμη της η γυναίκα που αναγκάζεται να βγαίνει στους δρόμους για να εξασφαλίσει τα προς το ζην και να απαρνείται τον φυσικό της προορισμό είναι ιδιαίτερα δυστυχής. Η καθημερινή βιοπάλη, η εξάσκηση του επαγγέλματος της εμπόρου, της μικροπωλήτριας, της τηλεγραφήτριας ή της ταχυδρομικής υπαλλήλου όχι μόνο δυσχεραίνει την τύχη της γυναίκας, αλλά την οδηγεί σε ηθική παρακμή και κατάρτιση. Όπως χα-

53. Βλ. Κ. Δαλακούρα, «Εκπαίδευση και γυναικεία συνείδηση στις ελληνικές κοινότητες του οθωμανικού χώρου», *ό.π.*, σ. 223-224.

54. Στο *ίδιο*, σ. 236.

55. Στο *ίδιο*, σ. 236-238. Για την ιδέα της εθνικής «αποστολής» της Ελληνίδας βλ. Ε. Φουναράκη, «Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών», *ό.π.*, σ. 37-50.

56. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Διάγραμμα Βοσπορίδος», *ό.π.*, σ. 2.

ρακτηριστικά γράφει επ' αυτού σε ένα άρθρο της, «κλαύσατε την τύχην της».⁵⁷

Μέσα από τα πρωτοσέλιδα άρθρα της εκδότριας Κ. Πρεβεζιώτου προκύπτει ότι η γυναικεία εργασία εκτός κατοικίας ήταν επιζήμια για τις γυναίκες της ανώτερης τάξης και επιτρεπτή μόνο για τις γυναίκες των κατώτερων και μεσαίων στρωμάτων και φυσικά μόνο εφόσον υπήρχε βιοποριστική ανάγκη.⁵⁸ Σε σχετικό με το θέμα αυτό άρθρο επαινεί και συγχαίρει με ειλικρίνεια την Καλλιρρόη Παρρέν, εκδότρια και διευθύντρια της *Εφημερίδος των Κυριών* στην Αθήνα, για την εθνοφελή πρωτοβουλία της να ιδρύσει επαγγελματική σχολή, η οποία θα καταρτίζει τις Ελληνίδες στα επαγγέλματα που συνάδουν με το φύλο τους. Με το ειδικό Τμήμα Οικοκυρικής για τα κορίτσια όλων των τάξεων η κίνηση της Αθηναίας εκδότριας, κατά την Κ. Πρεβεζιώτου, συμβάλλει στη μόρφωση και μύησή τους στα καθήκοντά τους ως οικοδεσποινών, τα οποία δεν αντιτίθενται «[...] προς το φύλον αυτής, ως η ραπτική, η ποικιλτική, η ανθοποιία [...]».⁵⁹

Ο κύκλος της Κ. Παρρέν στην Αθήνα, ιδιαίτερα μαχητικός, προωθεί από τις αρχές της εμφάνισής του το αίτημα για αναβάθμιση και διεύρυνση της γυναικείας εκπαίδευσης, και στη συνέχεια προβάλλει το δικαίωμα στην εργασία για τις γυναίκες των μεσαίων και χαμηλών στρωμάτων. Ταυτόχρονα υποστηρίζει και την ανάγκη της επαγγελματικής εκπαίδευσης των γυναικών, την οποία αναλαμβάνουν κυρίως οι γυναικείοι σύλλογοι και αδελφότητες, όπως ακριβώς συνέβαινε και στις ελληνορθόδοξες κοινότητες του εξωτερικού. Εκεί, λόγω των εθνικών και πολιτικών ιδιαιτεροτήτων, δεν παρατηρείται ακόμη η εμφάνιση των φεμινιστικών προβληματισμών.⁶⁰

Τόσο στο ελληνικό κράτος όσο και στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού οι αλλαγές σε πολιτικό, οικονομικό και εθνικό επίπεδο μεταβάλλουν τις συνθήκες ζωής των γυναικών και προβάλλουν νέες προτάσεις για την επίλυση

57. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Αι ανδρείαι γυναίκες», *Η Βοσπορίς* Α'3 (24 Απριλίου 1899), σ. 18.

58. Βλ. και Π. Αποστολή, «Η γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα», *ό.π.*, σ. 241. Το γυναικείο σωματείο «Η Ένωσις των Ελληνίδων», που ιδρύθηκε το 1897 με πρωτοβουλία της Κ. Παρρέν, ίδρυσε στη συνέχεια την Οικοκυρική Σχολή με τμήματα μαγειρικής, ραπτικής, αγγειοπλαστικής, ανθοποιίας κ.λπ. Στη σχολή φοιτούσαν σε διαφορετικές ώρες και ημέρες τόσο κοπέλες που επιθυμούσαν επαγγελματική αποκατάσταση όσο και κυρίες και δεσποινίδες των ευπορότερων κοινωνικών στρωμάτων, οι οποίες επιθυμούσαν να τελειοποιηθούν στις οικιακές εργασίες. Βλ. Ε. Φουναράκη, «Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών», *ό.π.*, σ. 63-68 και Κ. Μαμώνη – Λ. Ιστικοπούλου, *Γυναικείοι σύλλογοι*, *ό.π.*, σ. 23.

59. Κ. Πρεβεζιώτου, «Η εν Αθήναις γυναικεία επαγγελματική σχολή», *Η Βοσπορίς* Α'28 (10 Μαρτίου 1900), σ. 231-232.

60. Βλ. Κ. Δαλακούρα, *Η εκπαίδευση των γυναικών*, *ό.π.*, σ. 259-261. Για το δικαίωμα και την είσοδο των γυναικών των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων στη μισθωτή εργασία, για την επαγγελματική αποκατάσταση της φτωχής δασκάλας, την κινητικότητα των γυναικών-παιδαγωγών και τη μεταπήδηση και ένταξή τους στον χώρο της διανόησης κ.α. βλ. Ε. Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών*, *ό.π.*, σ. 230-248, 141-143.

του γυναικείου ζητήματος. Αρχικά οι γυναίκες της αστικής τάξης και στη συνέχεια εκείνες των μεσαίων στρωμάτων αρχίζουν να κινούνται με περισσότερη ελευθερία, να επισκέπτονται δημόσιους χώρους συναθροίσεων, να προσεγγίζουν την ευρωπαϊκή νοοτροπία, να ατενίζουν το παρόν και το μέλλον με μεγαλύτερη αισιοδοξία. Μέσα σε αυτό το κλίμα της ενισχυόμενης εξόδου των γυναικών, αρχίζει να γίνεται μεγαλύτερη η ανάγκη για τη δημιουργία ενός προστατευμένου χώρου, ενός «σπιτιού-λιμανιού». Προς τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η οικία από απλός χώρος συνύπαρξης των μελών της οικογένειας μετατρέπεται σε σημαίνοντα χώρο ανάπτυξης και προβολής αληθινών οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών, και εκεί βρίσκουν θέση η ευτυχία, η ηρεμία, η αρμονία, η καταξίωση. Αυτό το οικιακό περιβάλλον συνιστούσε ένα χώρο στον οποίο οι άνδρες θα μπορούσαν να ξεχάσουν τις έγνοιες που προκαλούνται από τις κοπιαστικές και ανταγωνιστικές καθημερινές τους δραστηριότητες. Δεν είναι λίγα τα γυναικεία έντυπα της εποχής που υμνούν και προωθούν τις αρετές και επιδιώκουν την καθιέρωση αυτού του τύπου της σύγχρονης κατοικίας ως προτύπου της τακτοποιημένης οικογενειακής ζωής, έναν ιδανικό τόπο που δίνει την ευκαιρία στους άνδρες του σπιτιού να αισθάνονται την πρωτοκαθεδρία τους μακριά από τα καθημερινά προβλήματα της απαιτητικής επαγγελματικής ζωής.⁶¹

Αυτός ο εξιδανικευμένος οικιακός χώρος εκλαμβάνεται από τους άνδρες ακριβώς όπως προβαλλόταν (κατά τη στιγμή, μάλιστα, που οι γυναίκες είχαν αρχίσει να οδηγούνται σε μια νέα θεώρηση του οικογενειακού και κοινωνικού τους ρόλου): Ένας αυτόνομος χώρος που έχει στο κέντρο του ένα φύλακα άγγελο, «του σπιτιού το καμάρωμα» κατά τον Παλαμά, «ρήγισσα τρανή και ζηλευτή» κατά τον Πολέμη, τη γυναίκα.⁶² Στη Βοσπορίδα της Κ. Πρεβεζιώτου θεωρείται απόλυτα φυσιολογικό και πρόπον για τη γυναίκα, η οποία έχει ως αποστολή να είναι υπάκουη –βάσει των φυσικών της ιδιοτήτων και των κοινωνικών αναγκών– σε ένα ιδιαίτερο αρχηγό, τον πατέρα ή τον σύζυγό της, να έχει τη δυνατότητα να διαπρέπει στο πλευρό αυτού του αρχηγού «όστις διαγράφει τα όρια της ενεργείας της [...]».⁶³

61. Στο ίδιο, σ. 98-107.

62. Στο ίδιο, σ. 107. Ως «άγγελος του σπιτιού», οι γυναίκες οφείλουν να αφιερώνουν τη ζωή τους στους άλλους, να φροντίζουν και να νοιάζονται για όλους εκτός από τον εαυτό τους. Η Virginia Woolf περιγράφει τη γυναίκα-άγγελο του σπιτιού «ως εξαιρετικά συμπαθητική, απίθανα γοητευτική, χωρίς ίχνος εγωισμού [...] συγκροτημένη με τρόπο που να μην έχει ποτέ μια δική της ιδέα, μια δική της επιθυμία, να προτιμά και να συμμερίζεται πάντα τις ιδέες και τις επιθυμίες των άλλων». Όταν θα έρθει η ώρα να δοκιμάσουν οι γυναίκες αυτές τις δυνάμεις τους στον εξωτερικό κόσμο, θα αντιληφθούν τη βαριά σκιά αυτών των αγγελικών φτερών. Βλ. Ε. Ριζάκη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες*, ό.π., σ. 109-110.

63. Σ. Κοντοθανάσης, «Σκέψεις περί προορισμού των γυναικών, εκ των της Mme Necker de Chaussure», *Η Βοσπορίς* ΣΤ'6 (10 Ιουνίου 1904), σ. 67-68 και ΣΤ'9 (10 Ιουλίου 1904), σ. 106-107.

ε) Σύμφωνα με την εκδότρια του περιοδικού η ηθική υπόσταση των γυναικών πρέπει να προβάλλεται και να προστατεύεται συνεχώς. Τόσο στο ξεκίνημά του όσο και στη συνέχεια μέσα από τις στήλες του το περιοδικό θα επιδιώξει κατά το δυνατόν «την υγιή ηθικήν διάπλασιν και επαρκή νοητικήν ανάπτυξιν της γυναικός καθ' όλας τας φάσεις του ηθικού αυτής βίου, ήτοι ως κόρης, συζύγου, μητρός, οικοδεσποίνης, κοινωνικού ατόμου και τέκνου του Γένους και της Εκκλησίας».⁶⁴ Προκειμένου να καλλιεργήσει το πρότυπο αυτό μέσω της μετάδοσης ηθικών ιδεών και εγκυκλοπαιδικών γνώσεων, το έντυπο θα επιδιώξει την επιμόρφωση της γυναίκας ως εξής:

- i) Με άρθρα κοινωνιολογικά, θρησκευτικά, παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά·
- ii) με εκλαϊκευμένα επιστημονικά στοιχεία, απαραίτητα για τη θεωρητική επίγνωση και ακριβή εκτέλεση των οικογενειακών της καθηκόντων (π.χ. ιατρικές γνώσεις)·
- iii) με εκλαϊκευμένα κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας, μέσα από έμμετρες μεταφράσεις και αναλυτικές πραγματείες·
- iv) με αφιερώματα ειδικών στηλών στη σύγχρονη ελληνική και ξένη ελαφρά φιλολογία και ποίηση μέσα από αυστηρή επιλογή της ύλης·
- v) με πληροφορίες για τις εξελίξεις στην Οικιακή Οικονομία, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, δηλαδή με τη θεωρητική διδασκαλία της «Λογιστικής διαχείρισης των οικογενειακών προσόδων» και με πρακτικές οδηγίες για την εσωτερική διακόσμηση και συντήρηση του σπιτιού (διδασκαλία μαγειρικής, κοπτικής και ραπτικής).

Στη συνέχεια η ύλη του περιοδικού θα εμπλουτιστεί με πρακτική διδασκαλία εργοχείρων και με την έκδοση ενός «μουσικού παραρτήματος».⁶⁵

Κλείνοντας το «Διάγραμμα» η Κ. Πρεβεζιώτου αναφέρεται στους στόχους του περιοδικού, οι οποίοι συνοψίζονται στους ακόλουθους δύο που είναι αλληλένδετοι μεταξύ τους και θεμελιώδεις: «εις την εκλαΐκευσιν του ηθικού βίου προ των ομμάτων της γυναικός και την μεταλαμπάδευσιν εις την ψυχήν αυτής ενός ενιαίου τινός και ακραιφνούς ηθικού ιδεώδους».⁶⁶ Για τον σκοπό αυτό της μόρφωσης και εκπαίδευσης των γυναικών επιστρατεύει τη «συγκατάμιξιν των Μουσών μετά των Χαρίτων», τη συνένωση δηλαδή της σοβαρής ηθικής και νοητικής μόρφωσης με την αγνή και αφελή γυναικεία χάρη, όπως αναφέρει το τρίστιχο ρητό του Ευριπίδη,⁶⁷ που θα αναγράφεται ως μότο πάντα στην πρώτη σελίδα κάθε τεύχους.

Μέσα από το «Διάγραμμά» της η διευθύντρια του περιοδικού πιστεύει ότι θα μπορέσει να ανταποκριθεί επάξια στο σοβαρό και επίπονο καθήκον που

64. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Διάγραμμα Βοσπορίδος», *ό.π.*, σ. 2.

65. Στο ίδιο, σ. 2-3.

66. Στο ίδιο, σ. 3.

67. Ευριπίδης, *Ηρακλής μαινώμενος*, στ. 673-675: «Ου παύσομαι τας Χάριτας / ταις Μούσαις συγκαταμ[ε]λ[ε]γνύς, ηδίσταν συζυγίαν».

ανέλαβε με τη βοήθεια του Θεού και την ανοχή της κοινωνίας της ελληνικής ομογένειας στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να αντεπεξέλθει σε αυτό το δύσκολο «κατά γενική ομολογία για τους γυναικείους ώμους της έργου».⁶⁸ Με αυτά τα λόγια της είναι σαν να ομολογεί και να αποδέχεται πλήρως ως απολύτως φυσιολογική την οποιαδήποτε αδυναμία που σχετίζεται με το φύλο της, παρά τις προσπάθειες που καταβάλλει για να αρθεί στο ύψος των εκάστοτε περιστάσεων. Η θέση της αυτή περί γυναικείας αδυναμίας που έχει ανάγκη το ανδρικό στήριγμα, θα καθορίσει και θα διατρέξει, αρχικά περισσότερο και στη συνέχεια λιγότερο, το μεγαλύτερο μέρος της αρθρογραφίας της. Βέβαια, παρόμοιες ρήσεις περί γυναικείας αδυναμίας συνηθίζονταν στα προγραμματικά άρθρα όλων των γυναικείων περιοδικών ανεξάρτητα από τις θέσεις τους για το γυναικείο ζήτημα και ήταν σχεδόν αναπόφευκτες και αναμενόμενες, όπως φαίνεται και από το προγραμματικό σημείωμα της *Ευρυδίκης*:

*Ούτως η Ευρυδική είναι σύγγραμμα, την γυναίκα, ως νεάνιδα, ως σύζυγον, ως μητέρα αφορών και προωρισμένον ίνα, ενισχύον την εν τέρψει και ωφελεία γυναικείαν οικογενειακήν ανάγνωσιν [...]. Εργώδες όσω και υψηλόν το έργον της Ευρυδικής, [...] δεν δειλιά να διακηρύξη ότι ως γυνή είναι ασθενής, είναι αδύνατος και, ως έχουσα ανάγκην παντοίας χειραγωγήσεως και υποστηρίξεως [...].*⁶⁹

Γενικά, το εγχείρημα της ανάλυσης ενός περιοδικού, και στη συγκεκριμένη περίπτωση του συντηρητικού γυναικείου εικονογραφημένου περιοδικού *Η Βοσπορίς*, που εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη από τις αρχές του 1899 μέχρι και τις αρχές του 1906 από γυναίκα εκδότρια και διευθύντρια, τη δημοσιογράφο και λογοτέχνηδα Κορνηλία Α. Πρεβεζιώτου, απαιτεί προσεκτική και πολύπλευρη σχεδίαση, προκειμένου να αναδυθεί επαρκώς το σύνολο των πληροφοριών που μπορούν να αντληθούν. Εκτός από την καταγραφή και ερμηνεία των γενικών και ειδικών τεχνικών χαρακτηριστικών της ύλης του, μέσα από την ανάλογη θεματογραφία παρέχεται η δυνατότητα να διερευνηθεί η φυσιογνωμία του ως γυναικείου εντύπου⁷⁰ και η τοποθέτησή του στο δίπολο «χειραφετικό / αντιχειραφετικό έντυπο». Τα κοινωνικά, εκπαιδευτικά, παιδαγωγικά και οικιακά ζητήματα που διαπραγματεύεται, αφορούν και απασχολούν στις σύγχρονες γυναίκες της εποχής του και έχουν ως σκοπό την προώθηση και βελτίωση της εικόνας και της θέσης τους. Η συντηρητική λογική με την οποία προσεγγίζονται τα θέματα αυτά, τοποθετούν το έντυπο στον «αντιχειραφετικό τύπο».

Η Βοσπορίς είναι ένα περιοδικό ποικίλης ύλης, όπως θα λέγαμε σήμερα, εστιασμένο στα θέματα της σύγχρονης γυναίκας της εποχής και στα χαρακτη-

68. [Κ. Πρεβεζιώτου], «Διάγραμμα Βοσπορίδος», ό.π., σ. 2-3.

69. Βλ. Μ. Γριβέα, *Το γυναικείο περιοδικό Ευρυδική (1870-1873)*, ό.π., σ. 6.

70. Για τις κατηγοριοποιήσεις του γυναικείου τύπου βλ. Κ. Δαλακούρα, «Λόγοι για την εκπαίδευση», ό.π., σ. 116.

ριστικά της, όπως τα ορίζει η εκδότρια στο αρχικό προγραμματικό της άρθρο στο πρώτο τεύχος του περιοδικού και με συνέπεια τα υποστηρίζει μέχρι και το τέλος της έκδοσής του. Παρόλο που υπερσχύει η έμφαση της *Βοσπορίδος* στα γυναικεία θέματα κατά τα πρώτα χρόνια της έκδοσής της, θα μπορούσε, επίσης, να χαρακτηριστεί και ως οικογενειακό περιοδικό: άλλωστε αυτό δηλώνεται στον διαφοροποιημένο τίτλο του κατά τα τέσσερα τελευταία έτη της κυκλοφορίας του. Η θεματογραφία του αναφέρεται όλο και περισσότερο σε γενικότερα θέματα επιμορφωτικού χαρακτήρα, εκπαιδευτικά, επιστημονικά, κοινωνικά, και βεβαίως πολύ περισσότερα λογοτεχνικά, με ελαφρά υποχώρηση των ειδικών γυναικείων θεμάτων, της χειραφέτησης, αντιχειραφέτησης και οικιακής οικονομίας. Με δεδομένο ότι το έντυπο εκδίδεται και διευθύνεται από γυναίκα και ότι απευθύνεται σε γυναικείο αναγνωστικό κοινό, παρά το ότι τα τελευταία χρόνια της έκδοσής του διεύρυνε τη θεματογραφία του και εξελίχθηκε σε ανάγνωσμα για όλη την οικογένεια, ανήκει στη κατηγορία του γυναικείου εντύπου.

Παρά το γεγονός ότι δεν αποτέλεσε βήμα νέων ιδεών ή προοδευτικών αντιλήψεων σχετικά με τη γυναικεία υπόσταση, αντίθετα πρωτοστάτησε στην αναστολή οποιασδήποτε χειραφετικής πρωτοβουλίας, αυτό δεν σημαίνει ότι για τα δεδομένα και τις συνθήκες της εποχής το περιοδικό δεν υπηρέτησε ως ένα βαθμό τη διαμόρφωση ενός τύπου γυναικείας προσωπικότητας και δεν προώθησε με τον τρόπο του συγκεκριμένα γυναικεία θέματα. Η σπουδαιότητα της συμβολής των γυναικών στην πρόοδο των κοινωνιών μέσα από τη φιλανθρωπική και κοινωνική τους δράση, ο ισχυρός ρόλος και η θέση τους μέσα στην οικογένεια ως συζύγων και μητέρων, η επέκταση της γυναικείας εκπαίδευσης όχι μόνο για τα μεσαία αλλά και για τα χαμηλά-λαϊκά στρώματα, το δικαίωμα των γυναικών στην εργασία για βιοποριστικούς λόγους, έστω και για συγκεκριμένα επαγγέλματα που «συνάδουν» με τον φυσικό τους προορισμό, η πνευματική καλλιέργεια που αρμόζει στις γυναίκες για την εκπλήρωση των καθηκόντων τους αποτελούν κεντρικούς προσανατολισμούς στην αρθρογραφία της *Βοσπορίδος* με σκοπό την προβολή και ισχυροποίηση της Ελληνίδας γυναίκας της εποχής, ως οντότητας ολοκληρωμένης, ηθικής, συνετής, μορφωμένης και χρήσιμης για το έθνος.

Κατά την ανάλυση της θεματογραφίας της *Βοσπορίδος*, τη σχετική με το γυναικείο ζήτημα, φαίνεται ότι δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη θέση των γυναικών και τον προορισμό τους με βάση τις κυρίαρχες αντιλήψεις της εποχής, πολύ μακριά βέβαια από οποιαδήποτε θεωρία περί χειραφέτησης, αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Η ίδια η εκδότρια στην πρωτοσέλιδη αρθρογραφία της αναφέρεται αρκετά συχνά στις ολέθριες και επικίνδυνες για τις Ελληνίδες συνέπειες της ξενόφερτης χειραφέτησης, επιχειρηματολογώντας υπέρ του αληθινού και ηθικού προορισμού των γυναικών, μέσα στους κόλπους της ελληνοχριστιανικής οικογένειας και καταφέρεται εναντίον της επαγγελματικής δραστηριότητας των γυναικών της αστικής τάξης, όχι μόνο ως μη αρμόζουσας και μη ενδεδειγμένης

αλλά και ως απειλητικής για την επιβαλλόμενη και αποδεκτή, κατά την ίδια, ανδρική κυριαρχία.

Στο σημείο αυτό διαφαίνεται μια αντίφαση –δεν χαρακτηρίζει βέβαια μόνο την Κ. Πρεβεζιώτου– και στοιχειοθετείται ένας γενικότερος προβληματισμός σχετικά με τις γυναίκες εκείνες που έχουν σπουδάσει, μορφωθεί και δραστηριοποιηθεί επαγγελματικά, είναι μόνες τους, ταξιδεύουν, συναναστρέφονται με άνδρες, είναι ανεξάρτητες, λόγιες, καλλιτέχνιδες και παρ' όλα αυτά εξακολουθούν να στέκονται πεισματικά σε μια αντιφατική προς την ίδια τη ζωή τους αντίληψη περί της αξίας της γυναικός και πολεμούν τις νεότερες θέσεις των ομοφύλων τους για το γυναικείο ζήτημα, επιζητούν ως απαραίτητη τη στήριξη των ανδρών και δικαιολογούν την αδυναμία τους εξαιτίας του φύλου τους. Προφανώς οι γυναίκες αυτές μέσα στην πολυπραγμοσύνη τους είχαν αντιληφθεί ότι, προκειμένου να γίνουν αποδεκτές, θα έπρεπε να κλείνουν τα αφτιά τους στις σειρήνες της χειραφέτησης. Κάποιες όμως συνέχιζαν να αγωνίζονται στην προσπάθειά τους να αποδώσουν στην έννοια της χειραφέτησης ένα περιεχόμενο που θα την καθιστούσε κοινωνικά ανεκτή. Στο γύρισμα του αιώνα, τη δεκαετία 1895-1905 (περίοδος κατά την οποία εκδίδεται *Η Βοσπορίς*), ενώ διαρκούσε η διαμάχη γύρω από την πολυσυζητημένη έννοια της χειραφέτησης, δεν ήταν λίγοι οι λόγιοι, αρθρογράφοι και δημοσιογράφοι, που θέλησαν να συμμετάσχουν στην παθιασμένη αυτή συζήτηση. Η συσχέτιση της χειραφέτησης με τον εξανδρισμό των γυναικών και την παραμέληση, προφανώς, των μητρικών τους καθηκόντων αποτελούσε διαρκή πειρασμό για τους κοινωνικούς αναλυτές της εποχής, στον οποίο δεν απέφυγαν να υποκύψουν και ορισμένες γυναίκες συγγραφείς, επιστήμονες και δημοσιογράφοι που υιοθέτησαν την καταδίκη της χειραφέτησης, ανάμεσά τους και η Κ. Πρεβεζιώτου.⁷¹

Μοναδική εξαίρεση μεταξύ των συνεργατών/τριών αποτέλεσε η λόγια, συγγραφέας και συνεργάτις της *Βοσπορίδος*, Βιργινία Ευαγγελίδου, η οποία προσπάθησε με την επιχειρηματολογία της μέσα από τις σελίδες του περιοδικού να επισημάνει ότι η ανεξαρτησία και η ελευθερία των γυναικών δεν θα έθετε σε κίνδυνο τις ισχύουσες ισορροπίες, αντίθετα, οι γυναίκες με τις ιδιαίτερες κλίσεις και την επαγγελματική τους δραστηριότητα θα υπερβούν τις ανισότητες της ανδρικής κυριαρχίας και θα ισχυροποιήσουν τη θέση τους. Καταφερόμενη κατά της εκδότριας της *Βοσπορίδος* Κ. Πρεβεζιώτου, της γυναίκας που βραβεύτηκε από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως λόγω της στράτευσής της κατά του «φοβερού εχθρού» της χειραφέτησης, προκάλεσε μακρά αντιπαράθεση που διεξήχθη μέσω του περιοδικού, η οποία εξελίχθηκε σε ενδιαφέρουσα συζήτηση ανάμεσα στις δύο λόγιες, με εκατέρωθεν βολές, οξείς διαξιφισμούς και αυστηρή κριτική.

71. Βλ. Α. Ψαρά, «Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης», *ό.π.*, σ. 412-413.

Η Κ. Πρεβεζιώτου ως λογία, ποιήτρια, μυθιστοριογράφος, δημοσιογράφος, ιδιοκτήτρια και διευθύντρια περιοδικού, προερχόμενη από αστική οικογένεια της Κωνσταντινούπολης, μορφωμένη και καλλιεργημένη, εργαζόμενη μέσα σε ένα κατεξοχήν ανδρικό περιβάλλον, λογικά δεν θα διέφερε από εκείνες τις νέες ανεξάρτητες ταλαντούχες γυναίκες που επιζητούσαν αλλαγή στη μοίρα και τον προορισμό τους κατά τα δυτικά πρότυπα, αν δεν ήταν πολύ βαθιά ριζωμένα μέσα της τα έντονα και ισχυρά ελληνοχριστιανικά ιδεώδη της γενιάς της, που την απέτρεπαν από παρόμοιους «επικίνδυνους νεωτερισμούς». Ανήκει στην κατηγορία των γυναικών που δεν θεωρούσαν απαραίτητο να ακολουθούν τα νέα ρεύματα της εποχής τους σχετικά με το φύλο και την ταυτότητά τους, αντίθετα, ανάλογα με την κατάρτιση και τις αντιλήψεις τους, τις επιρροές και τις πεποιθήσεις τους, εστερνίζονταν τις παραδοσιακές απόψεις και διαδρομές, ακόμη και έρχονταν σε αντίθεση, κατά μια έννοια, με την ατομική και προσωπική τους ζωή.

Η μεταβατική εποχή στην οποία ζούσε η Κορνηλία Πρεβεζιώτου-Ταβανιώτου, στην περιοχή των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Ανατολής με τα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτικά και εθνικοϊδεολογικά χαρακτηριστικά, η αγωγή και η εκπαίδευση την οποία είχε λάβει με τα πρότυπα του καθιερωμένου ρόλου της συζύγου και της μητέρας, προφανώς καθόρισαν τη στάση της έναντι της επερχόμενης μεταστροφής στην αντιμετώπιση του παραδοσιακού ρόλου των γυναικών. Η αντιπαράθεση για την ισχύ και τις προοπτικές της γυναικείας χειραφέτησης, η αναγνώριση της ανάγκης για βελτίωση της εκπαίδευσης των γυναικών, η γυναικεία επαγγελματική δραστηριοποίηση για λόγους επιβίωσης, οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, η ηθική εξύψωση του ρόλου και της θέσης των γυναικών προβάλλονται μέσα από τις στήλες του περιοδικού, χρωματισμένες από τις πεποιθήσεις και τις ιδεολογικές τοποθετήσεις όχι μόνο της εκδότριας αλλά και των «ευπολήπτων λογίων ανδρών και γυναικών» συνεργατών της *Βοσπορίδος*.

SUMMARY

Chrysoula Anagnostopoulou, *The women's issue in journal Bosphoris*

The article refers to the woman's journal *Bosphoris*, published in Istanbul from the beginning of 1899 until the beginning of 1906 by a woman editor, director, journalist, poetess and novelist, Mrs. Cornelia L. Preveziotou-Tavaniotou. The magazine focuses on issues and characteristics of the modern woman of the Ottoman Empire era, as defined by the original publisher of the programmatic article in the first issue of the magazine and consistently supported up to end of the journal's circulation. The purpose of the issuance of *Bosphoris* which analyzed the programming of the diagram, is to write articles against harmful outlandish and female emancipation in order to avoid jeopardizing the traditional position and the unique role of the Greek woman as wife and mother and instead relied on to support because it is ordained by God and necessary for Greek and Christian ideals, to be served because of the historical conjuncture of irredentism of the genus, in this era and region issued.

To implement this goal, the objectives set out to strengthen the role of moral and intellectual culture of women through adequate and continuous training necessary to manage the home and participation in the service of the nation and not for the independence and out to the workplace, which is dominated solely legally and effectively by men. Based on the above formalities, the "diagram" of *Bosphoris* refers to the participation of women in the advancement of society, gender relations, the necessity of female education, the negative characteristics of women's work, the purpose and role of women as well as their moral status. The analysis of these thematic categories through the texts of *Bosphoris* and the attitudes of the editor and columnist, contributing to the emergence of the female but no feminist character of the journal.